

ดอยช้างป่าแป๋ : จากป่าจิตวิญญาณสู่
เครือข่ายการเรียนรู้บนพื้นที่เขตวัฒนธรรมพิเศษ
Doi Chang Pa Pae : From Spiritual Forest
to the Learning Network in
the Special Socio-cultural Zone

ประกาศ ปิ่นตบแต่ง^{1*}

Prapart Pintobtang

กิตติ คงตุก²

Kitti Kongtuk

Received: 7 May 2023

Revised: 29 May 2023

Accepted: 11 June 2023

¹ประธานมูลนิธิชุมชนไท และรองศาสตราจารย์ประจำคณะรัฐศาสตร์

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

อีเมล prapart.p@gmail.com

Chumchonchai Foundation President and Associate professor,

Faculty of Political Science, Chulalongkorn University

E-mail: prapart.p@gmail.com

²ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ประจำคณะวิทยาการการเรียนรู้และศึกษาศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์

อีเมล kitti@lsed.tu.ac.th

Assistant professor, Faculty of Learning Sciences and Education,

Thammasat University

E-mail: kitti@lsed.tu.ac.th

* Corresponding author

บทคัดย่อ

ชุมชนดอยช้างป่าแป๋ ปรับวิธีการเคลื่อนไหวทางสังคมโดยนำเอาวิถีป่าจิตวิญญาณของชุมชนมาพัฒนาเป็นภูมิปัญญาร่วมสมัยและสร้างเครือข่ายการเรียนรู้ ผลักดันให้เกิดมิติคณะรัฐมนตรีพื้นที่เขตวัฒนธรรมพิเศษผ่านขั้นตอนสำคัญ คือ 1) ประมวลองค์ความรู้ ความเชื่อ ประสบการณ์ ให้กลายเป็นข้อมูลที่สามารถนำไปใช้สร้างความเข้าใจเรื่องวิถีป่าจิตวิญญาณ 2) ตีความเพื่อประกอบสร้างวาทกรรมคนอยู่กับป่าอย่างยั่งยืน 3) สร้างปฏิสัมพันธ์กับสังคมผ่านการเผยแพร่ข้อมูล และสรุปเป็นข้อเสนอเชิงนโยบายต่อรัฐ กระบวนการทั้งสามขั้นตอนใช้แนวทางปฏิบัติการรวมหมู่ 4 ประการ คือ 1) การรวมคนที่มีความสนใจใกล้เคียงกันเพราะจะช่วยให้มองเห็นเป้าหมายของเครือข่ายได้ชัดเจน 2) ถ่ายทอดและแบ่งปันภูมิปัญญาท้องถิ่นและภูมิปัญญาสากล 3) แลกเปลี่ยนข้อมูลกับองค์กรเพื่อขยายความสัมพันธ์ 4) สร้างการมีส่วนร่วมทั้งการจัดตั้ง การบริหารและควบคุมสถานการณ์ที่เกิดขึ้นกับเครือข่าย

คำสำคัญ : เครือข่ายการเรียนรู้; พื้นที่เขตวัฒนธรรมพิเศษ; กลุ่มชาติพันธุ์; ดอยช้างป่าแป๋

ABSTRACT

Doi Chang Pa Pae community has adapted the social movement methodology by adopting the spiritual forest way in community then develop it to the contemporary wisdom and create the Learning Network then become the Special Socio-cultural Zone submitted by Cabinet through the processes as follow; 1) To codify knowledge, belief and experience to the information leading to the understanding on the way of spiritual forest. 2) To interpret and create the new meaning regarding Human being in the forest discourse. 3) To communicate and build social interaction by spreading and concluding the information then submit the policy to the state. Those processes are combined with 4 collective action lines: 1) Gathering people with similar interests for clear aim and objectives. 2) Transferring and sharing knowledge including both Local and Universal wisdom. 3) Exchanging information between organizations to expand the relation. And 4) Building the Public participation to form, manage, and control the network situation.

Keywords: Learning Network; Special Socio-cultural Zone;
Ethnic Group; Doi Chang Pa Pae

ความนำ

ปัญหาการบริหารจัดการทรัพยากรป่าไม้และที่ดินของรัฐส่งผลกระทบต่อวิถีชีวิตของชุมชนท้องถิ่นซึ่งเป็นชุมชนชาติพันธุ์บนพื้นที่สูงมาอย่างยาวนาน โดยเฉพาะอย่างยิ่งเมื่อรัฐบาลได้ประกาศใช้แผนป่าไม้แห่งชาติ พ.ศ. 2532 กำหนดให้ประเทศไทยต้องมีพื้นที่ป่าร้อยละ 40 ประกอบด้วย ป่าอนุรักษ์ร้อยละ 25 และป่าเศรษฐกิจร้อยละ 15 นโยบายดังกล่าวส่งผลให้เกิดการอพยพผู้คนที่อยู่ในเขตป่าและความขัดแย้งระหว่างชุมชนกับหน่วยงานภาครัฐ โดยมีที่มาจากปัญหาการบังคับใช้กฎหมาย การคุกคามและการจับกุมดำเนินคดีกับชาวบ้านที่อยู่ในเขตป่าอย่างกว้างขวาง

ภายหลังการยกเลิกสัมปทานทำไม้เมื่อ พ.ศ. 2532 นำมาซึ่งอุดมการณ์อนุรักษ์ป่าด้วยความเชื่อที่ว่า การอนุรักษ์ป่าบริสุทธิ์ต้องปราศจากการมีอยู่ของชุมชนในเขตป่า ตลอดจนการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรใด ๆ จะนำไปสู่การทำลายล้างป่า นอกจากการเพิ่มสัดส่วนพื้นที่ป่าอนุรักษ์เป็นร้อยละ 25 รัฐยังจำแนกขอบเขตการใช้ประโยชน์ที่ดินในพื้นที่ลุ่มน้ำเมื่อ พ.ศ. 2535 ห้ามมิให้มีการใช้ประโยชน์ในพื้นที่ต้นน้ำชั้นที่ 1³ และดำเนินการประกาศพื้นที่อุทยานแห่งชาติเพิ่มมากขึ้นตามลำดับ หลายชุมชนซึ่งตั้งอยู่ในพื้นที่ดังกล่าวถูกประกาศอุทยานแห่งชาติทับซ้อนจนได้รับผลกระทบจากการดำเนินการด้านกฎหมาย มีการจับกุมดำเนินคดีและอพยพชาวบ้านออกจากเขตอุทยานแห่งชาติในหลายพื้นที่ เช่น การเข้าจับกุมชาวบ้านในพื้นที่บ้านปางแดง อำเภอยางชุมน้อย เมื่อ พ.ศ. 2532 และ 2541 ในข้อหาบุกรุกพื้นที่ป่าอนุรักษ์ (Kaiyoorawong et al., 2005)

³ ลักษณะชั้นคุณภาพลุ่มน้ำถูกจำแนกออกเป็น 5 ระดับชั้นคุณภาพตามลำดับความสำคัญในการควบคุมระบบนิเวศของลุ่มน้ำ โดยพื้นที่ลุ่มน้ำชั้นที่ 1 หมายถึง พื้นที่ภายในลุ่มน้ำที่ควรจะต้องสงวนรักษาไว้เป็นพื้นที่ต้นน้ำลำธารโดยเฉพาะ เนื่องจากมีลักษณะและคุณสมบัติที่อาจมีผลกระทบทางสิ่งแวดล้อมจากการเปลี่ยนแปลงการใช้ที่ดินได้ง่ายและรุนแรง ไม่ว่าพื้นที่จะมีป่าหรือไม่มีป่าปกคลุมก็ตาม พื้นที่ลุ่มน้ำชั้นที่ 1 แบ่งเป็น 2 ระดับชั้นย่อย คือ พื้นที่ลุ่มน้ำชั้นที่ 1 เอ เป็นพื้นที่ลุ่มน้ำชั้นที่ 1 ที่ยังคงมีสภาพป่าสมบูรณ์ปรากฏอยู่ในปี 2525 จำเป็นต้องสงวนรักษาไว้เป็นพื้นที่ต้นน้ำลำธารและเป็นทรัพยากรป่าไม้ของประเทศ และพื้นที่ลุ่มน้ำชั้นที่ 1 บี เป็นพื้นที่ลุ่มน้ำชั้นที่ 1 ซึ่งสภาพป่าส่วนใหญ่ถูกทำลาย ตัดแปลง หรือเปลี่ยนแปลงไปเพื่อพัฒนาการใช้ที่ดินรูปแบบอื่นไปแล้วก่อนปี 2525 การใช้ที่ดินหรือการพัฒนาจะต้องมีมาตรการควบคุมเป็นพิเศษ (Pattanamongkol, 2019)

การจัดการป่าภายใต้แนวคิด “ป่าปลอดคน” ของรัฐมีกระบวนการสำคัญ (Kaiyoorawong, 2005) คือ มาตรการปิดป่าและการควบคุมพื้นที่ หลังการยกเลิกสัมปทานทำไม้หน่วยงานรัฐเริ่มบังคับใช้กฎหมายป่าไม้กับชุมชนทั้งในเขตป่าสงวนแห่งชาติ อุทยานแห่งชาติ และเขตรักษาพันธุ์สัตว์ป่าอย่างเข้มงวดมากกว่าช่วงก่อนหน้า มาตรการปราบปรามเพื่อควบคุมพื้นที่ปฏิบัติผ่านการบังคับใช้กฎหมายกับชุมชนที่อาศัยอยู่ในเขตป่าอนุรักษ์ เกิดการอพยพหรือเตรียมการผลักดันชาวบ้านออกนอกพื้นที่ดังปรากฏในหลายจังหวัดของภาคเหนือ ได้แก่ จังหวัดเชียงราย เชียงใหม่ พะเยา แพร่ น่าน และแม่ฮ่องสอน การกระทำดังกล่าวส่งผลให้กลุ่มชาติพันธุ์จากชุมชนต่าง ๆ ต้องย้ายถิ่นฐานมาอาศัยอยู่ร่วมกันบนพื้นที่จัดสรรในรูปแบบนิคม โดยไม่คำนึงถึงความแตกต่างหลากหลายทางวัฒนธรรมและการดำรงชีพของผู้นั้น

ภายหลังการเกิดรัฐประหารโดยคณะรักษาความสงบเรียบร้อยแห่งชาติ (รสช.) เมื่อ พ.ศ. 2534 รัฐบาล รสช. ได้ประกาศโครงการจัดสรรที่ดินทำกินให้กับราษฎรผู้ยากไร้ในพื้นที่ป่าสงวนเสื่อมโทรม (คจก.) ซึ่งดำเนินการโดยกองอำนวยการรักษาความมั่นคงภายใน (กอ.รมน.) ความร่วมมือระหว่าง กอ.รมน. กับกรมป่าไม้ ข้างต้นสร้างผลกระทบต่อชุมชนที่ตั้งอยู่ในเขตป่าภาคอีสานจำนวน 47 ป่า ชาวบ้านถูกบังคับให้อพยพออกจากพื้นที่ทำมาหากินเดิมให้ไปอยู่พื้นที่ใหม่ที่รัฐเตรียมไว้รองรับ แต่ก็เกิดปัญหาตามมาอีกมากมาย กระทั่งมีผู้ได้รับความเดือดร้อนรวมตัวกันเป็นเครือข่ายปัญหาป่าไม้และที่ดินอีสาน นำไปสู่การประกาศจัดตั้งเป็น “สมัชชาชาวนาชาวไร่ภาคอีสานเพื่อการรับรองสิทธิในที่ดินทำกิน (สดท.)” เกิดปรากฏการณ์ประชาชนราว 20,000 คนร่วมมือกันจัดชุมนุมเดินขบวนครั้งใหญ่และปิดถนนมิตรภาพซึ่งถูกขนานนามว่า “ยุทธการลำตะคอง” จนในที่สุดเมื่อวันที่ 3 กรกฎาคม พ.ศ. 2535 รัฐบาลนายอานันท์ ปันยารชุน จึงประกาศยกเลิกโครงการจัดสรรที่ดินทำกินให้กับราษฎรผู้ยากไร้ในพื้นที่ป่าสงวนเสื่อมโทรม

แม้โครงการจัดสรรที่ดินทำกินให้กับราษฎรผู้ยากไร้ในพื้นที่ป่าสงวนเสื่อมโทรมจะถูกยกเลิกไป แต่กลไกปกติของรัฐก็ยังคงดำเนินการตามนโยบายป่าไม้

แห่งชาติ พ.ศ.2528 ต่อไป งานศึกษาหลายชิ้นชี้ให้เห็นสภาพปัญหาความขัดแย้งระหว่างชุมชนในเขตป่ากับรัฐ ซึ่งได้พัฒนาจนเกิดเป็นขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมของเครือข่ายชาวบ้านเพื่อสร้างพลังต่อรองกับรัฐที่เกิดขึ้นอย่างกว้างขวาง กล่าวคือ เกิดการรวมตัวกันของผู้ได้รับผลกระทบจากนโยบายป่าไม้และที่ดินในนามเครือข่ายปฏิรูปที่ดินภูมิภาคต่าง ๆ กลายเป็น “เครือข่ายปฏิรูปที่ดินแห่งประเทศไทย” หรือ “ขบวนการประชาชนเพื่อสังคมที่เป็นธรรม” เหล่านี้เป็นต้น⁴ อย่างไรก็ตาม งานศึกษาเหล่านี้ยังคงให้ความสนใจกระบวนการระดมทรัพยากร (resource mobilization) และกระบวนการรวมตัวกันของผู้คน (collective action) ที่ได้รับผลกระทบจากนโยบายป่าไม้และที่ดิน เพื่อต่อรองให้ยุตินโยบายหลักกฎหมายเกี่ยวกับการบริหารจัดการที่ไม่มีความเป็นธรรม บทความนี้จึงถูกพัฒนาขึ้นโดยมีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมของชุมชนในเขตป่าในอีกมิติหนึ่งซึ่งอาจจะยังมีงานศึกษาต่าง ๆ ให้ความสนใจไม่มากนัก กล่าวคือ เป็นการนำเอาแนวคิดเรื่องเครือข่ายการเรียนรู้⁵ (learning network) ที่มีพื้นฐานมาจากปรัชญาการพัฒนาชุมชนที่เชื่อว่า บุคคลทุกคนมีความสำคัญ มีสิทธิเสรีภาพ รวมทั้งศักยภาพในการพัฒนาตนเองหากได้รับโอกาสอย่างเหมาะสม ซึ่งกลวิธีหนึ่งของการพัฒนาคือ “การเรียนรู้ร่วมกันของชุมชน” มาวิเคราะห์แนวทางการปฏิบัติวิธีต่อสู้เรียกร้องของชาวบ้านในเขตป่า เพื่อสร้างข้อเสนอแนะเกี่ยวกับกระบวนการขับเคลื่อนนวัตกรรมเขตรับรองสิทธิและวิถีชีวิตกลุ่มชาติพันธุ์ โดยให้ความสำคัญกับการสร้างพื้นที่บริหารจัดการและการใช้ประโยชน์ทรัพยากรป่าไม้ที่สอดคล้องกับวิถีชีวิตของชุมชนท้องถิ่น แต่ก็เสนอรูปแบบการบริหารจัดการเชิงสถาบันในลักษณะการสร้างความร่วมมือระหว่างภาคีภาคส่วนต่าง ๆ รวมทั้งการสร้างกติการ่วมที่มีการรองรับเชิงสถาบันผ่านกฎหมายและนโยบายของรัฐด้วย

⁴ ดูรายละเอียดเพิ่มเติมได้จากงานศึกษาของ Pintobtang (1997) Dondee (2016) Sumnuanyen (2006) ฯลฯ

⁵ เครือข่ายการเรียนรู้ในงานพัฒนาชุมชน หมายถึง ความเชื่อมโยงสัมพันธ์ระหว่างสมาชิกซึ่งอาจจะเป็นบุคคลกับบุคคล กลุ่มกับกลุ่ม องค์กรกับองค์กร องค์กรกับชุมชนอื่น ๆ หรือระหว่างชุมชนกับชุมชนอื่นเพื่อแลกเปลี่ยนความรู้ ประสบการณ์ ทรัพยากรสนับสนุน ส่งเสริมและร่วมกันดำเนินกิจกรรมพัฒนาชุมชนของสมาชิกให้ประสบความสำเร็จและต่อเนื่องบนฐานของความสัมพันธ์ที่เท่าเทียมกันด้วยความเป็นกัลยาณมิตรและเอื้ออาทรต่อกัน (Phonsri, 2007)

ซึ่งปัจจุบันได้ปรากฏเป็นรูปธรรมผ่านการประกาศให้ชุมชนในเขตป่าหลายแห่งเป็นพื้นที่เขตวัฒนธรรมพิเศษ⁶

ชุมชนดอยช้างป่าแป๋ ตำบลป่าพลู อำเภอบ้านโฮ่ง จังหวัดลำพูน เป็นชุมชนหนึ่งซึ่งบทความนี้นำมาเป็นกรณีศึกษา แม้การสร้างนวัตกรรมของชุมชนชาวบ้านในเขตป่าดังกล่าวอาจจะยังไม่ได้รับการรองรับโดยกฎหมายของรัฐ แต่ก็เห็นว่ากระบวนการเรียนรู้ที่เกิดขึ้นของชุมชนได้ให้บทเรียนสำคัญ ได้แก่ รากเหง้าของปัญหาพื้นที่ทับซ้อนซึ่งส่งผลให้คนในชุมชนลุกขึ้นมาเคลื่อนไหวทางสังคมหลากหลายรูปแบบ จนเกิดบทเรียนนำไปสู่การปรับเปลี่ยนทัศนคติวิธีการต่อสู้เพื่อนำเสนอให้สังคมได้รับรู้ว่า วิถีคนอยู่กับป่าอย่างยั่งยืนได้นั้นควรเป็นเช่นไร ประเด็นสำคัญอีกประการคือ กลวิธีการนำเอาวิถีวัฒนธรรมกลุ่มชาติพันธุ์เกี่ยวกับการทำไร่หมุนเวียนมาผลักดันเรื่องสิทธิของชาวกะเหรี่ยง (ปกากะญอ) จนสามารถเชื่อมร้อยแนวคิด “ป่าจิตวิญญาณ” ให้กลายเป็นแนวทางสร้างพื้นที่เขตวัฒนธรรมพิเศษขึ้นมา ดังรายละเอียดที่จะปรากฏในลำดับถัดไปของบทความนี้

รากเหง้าปัญหาทรัพยากรป่าไม้ และที่ดินกับการเคลื่อนไหวของชุมชน

ดังที่ได้กล่าวมาแล้วว่า ปัญหาการลดลงของพื้นที่ป่าไม้ส่งผลให้เกิดการกำหนดมาตรการต่าง ๆ เพื่อวางแนวทางปฏิบัติให้กับชาวบ้านที่อาศัยอยู่ในพื้นที่ป่าอย่างชัดเจน โดยเฉพาะอย่างยิ่งตั้งแต่ช่วงหลังประกาศใช้นโยบายป่าไม้แห่งชาติที่มีเป้าหมายเพิ่มพื้นที่ป่าให้ได้ร้อยละ 40 ของประเทศ ทำให้รัฐพยายามบังคับใช้กฎหมายเพื่อบรรลุเป้าหมายดังกล่าวมาโดยตลอด ในทางกลับกันวิธีดำเนินนโยบายกลับไม่ให้ความสำคัญกับกระบวนการสร้างการมีส่วนร่วมกับภาค

⁶ พื้นที่เขตวัฒนธรรมพิเศษ คือ เขตสังคมและวัฒนธรรมพิเศษ เป็นเขตคุ้มครองวิถีชีวิตและวัฒนธรรมท้องถิ่นหรือชุมชนที่ครอบคลุมพื้นที่ทางกายภาพ ทั้งที่เป็นถิ่นที่อยู่อาศัย ถิ่นทำมาหากิน พื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ วิถีทำมาหากินที่อยู่บนฐานคุณค่าทางภูมิปัญญาและมรดกทางวัฒนธรรมควบคู่ไปกับองค์ความรู้ใหม่ โดยได้รับการปกป้องคุ้มครองและยอมรับสิทธิทางกฎหมายเพื่อการดำรงอยู่ที่ยั่งยืน (Phatthanaphruiwan, 2019)

ประชาชน ส่งผลให้นอกจากจะไม่นำไปสู่การแก้ปัญหาอย่างยั่งยืนแล้วยังผลักดันให้เกิดความขัดแย้งในวงกว้างอย่างต่อเนื่อง ดังปรากฏเหตุการณ์ชุมชนในเขตป่าต้องตกอยู่ในสถานการณ์การถูกอพยพโยกย้ายออกจากถิ่นฐานทำกิน จนต้องรวมตัวกันเคลื่อนไหวต่อสู้และต่อรองกับรัฐในทุกภูมิภาค เช่นในพื้นที่ภาคเหนือเกิดปฏิบัติการรวมหมู่ในนาม “เครือข่ายเกษตรกรภาคเหนือ (คกน.)” นับเป็นจุดเริ่มต้นสำคัญอีกประการของขบวนการภาคประชาชนที่ลุกขึ้นมาต่อสู้กับอำนาจรัฐในการจัดการที่ดินและทรัพยากร อีกกรณีหนึ่งที่ประสบความสำเร็จเป็นรูปธรรมคือ ชาวบ้านห้วยแก้ว อำเภอแม่ฮ่องสอน จังหวัดเชียงใหม่ ได้ร่วมกันออกมากัดค้ำนายทุนผู้เข้ามาเช่าพื้นที่ป่าสาธารณะสำหรับปลูกสวนป่าเศรษฐกิจ จุดกระแสการเรียกร้อง “กฎหมายป่าชุมชน” ขึ้นเป็นครั้งแรก ซึ่งข้อเรียกร้องของขบวนการชาวบ้านดังกล่าวได้รับการพัฒนาต่อยอดเรื่องสิทธิชุมชนจนเกิดเป็นบทบัญญัติในรัฐธรรมนูญ พ.ศ. 2540 และ 2550 (Doklamyai, 2016) ในเวลาต่อมา

เส้นทางการต่อสู้ที่เกิดขึ้นในพื้นที่ภาคเหนือประเด็นการจัดการที่ดินทำให้เกิดการประชุมสัมมนาเรื่อง “ทิศทางองค์กรเกษตรกรภาคเหนือ” เมื่อวันที่ 21 – 22 ตุลาคม พ.ศ. 2542 ณ ค่ายลูกเสือช้างเคียน จังหวัดเชียงใหม่ เพื่อร่วมกันถอดบทเรียนที่ได้จากการเคลื่อนไหวต่อสู้เรื่องที่ดินตลอดระยะเวลา 10 ปีที่ผ่านมาได้ว่าการแยกกันสู้เฉพาะกลุ่มเฉพาะประเด็น ทำให้องค์กรขาดความเป็นเอกภาพไม่สามารถสร้างพลังในการนำเสนอข้อต่อรองเพื่อแก้ไขปัญหาที่เกิดขึ้น กล่าวอีกนัยหนึ่ง กลวิธีดังกล่าวไม่อาจนำไปสู่การสร้างความเปลี่ยนแปลงระดับโครงสร้างและนโยบายซึ่งเป็นต้นเหตุของปัญหาเดิมๆ ของเกษตรกรในบริบทสังคมไทยได้ องค์กรเกษตรกรทั่วทั้งภาคเหนือซึ่งประกอบด้วย 1) กลุ่มแนวร่วมเกษตรกรภาคเหนือ (นกก.) 2) เครือข่ายเกษตรกรภาคเหนือ (คกน.) 3) เครือข่ายป่าชุมชนภาคเหนือ (คปช.) 4) เครือข่ายป่าชุมชนลุ่มน้ำแม่สอย (คมส.) 5) เครือข่ายแก้ปัญหาลุ่มน้ำแม่มอก (คम्म.) 6) เครือข่ายป่าชุมชนตำบลแม่ถอด (คปถ.) 7) คณะกรรมการประสานงานแก้ไขปัญหาเกษตรกรจังหวัดเชียงราย (คปก.ชร.) 8) คณะกรรมการประสานงานแก้ไขปัญหาเกษตรกรจังหวัดพะเยา (คปก.พย.) และ

9) เครือข่ายสตรีชนบทเชียงราย-พะเยา (คสช.) จึงมีมติร่วมกันจัดตั้งองค์กรของเกษตรกรในนาม “สหพันธ์เกษตรกรภาคเหนือ (สกน.)” เพื่อเป็นองค์กรประสานความร่วมมือผลักดันกำลังหนุนเสริมความเป็นเอกภาพระหว่างองค์กรเกษตรกรในการรณรงค์แก้ไขปัญหาของเกษตรกรทั้งในระดับชุมชนและระดับนโยบาย (Dondee, 2016) ช่วงแรกเริ่มสหพันธ์เกษตรกรภาคเหนือมุ่งดำเนินการ 5 ประเด็นหลัก คือ 1) ปัญหาป่าไม้และที่ดินทำกินในเขตป่า 2) ปัญหาการถือครองที่ดิน 3) ปัญหาราคาพืชผลและปัญหานี้ล้น 4) ปัญหาชนเผ่า ชชาติพันธุ์ เหล้าพื้นบ้าน และ 5) ปัญหาผลกระทบจากโครงการพัฒนาของรัฐ

“ก่อนพ.ศ. 2540 เราต่อสู้กันเป็นขบวน เมื่อพี่น้องพื้นที่ไหนถูกจับกุมดำเนินคดีก็จะมีการรวมตัวกัน แต่พอถึงจุดที่ต้องทำการเจรจาเราถอยยื่นข้อเสนอต่อรองเป็นรายบุคคล ปัญหาเลยลงรายละเอียดเป็นเฉพาะกรณี ซึ่งต้องใช้เวลาพิจารณานานและทำให้ชาวบ้านไม่สามารถรวมตัวกันอย่างเหนียวแน่นได้ แต่พอเริ่มมองปัญหาภาพรวมเชิงพื้นที่แบบเป็นขอบเขตใหญ่กว่าเราควรจัดการอย่างไรให้ 17 ครีวเรือนหรือหลายหมู่บ้านสามารถใช้ชีวิตอยู่ได้ ชาวบ้านก็ลุกขึ้นมาร่วมสู้อย่างมีเป้าหมายชัดเจนขึ้นจนเกิดความเข้าใจว่า ถ้าไม่สู้ร่วมกันทั้งหมดชุมชนก็อยู่ไม่ได้”

(สุริยันต์ ทองหนูเอียด, สัมภาษณ์, 24 มกราคม 2566)

ระหว่างวันที่ 19 – 21 มีนาคม พ.ศ. 2544 เกิดการรวมตัวชุมนุมของชาวบ้านกับสหพันธ์เกษตรกรภาคเหนือและเครือข่ายองค์กรประชาชนภาคเหนือ ณ ศาลากลางจังหวัดเชียงใหม่ มีผู้เข้าร่วมชุมนุมประมาณ 10,000 คน หนึ่งในนั้นคือผู้ประสบปัญหาเรื่องที่ดินเข้าร่วมด้วยราว 3,000 คน ได้ยื่นข้อเสนอแก้ไขปัญหาต่าง ๆ และตั้งคณะกรรมการแก้ไขปัญหาสหพันธ์เกษตรกรภาคเหนือและเครือข่าย

องค์กรประชาชนภาคเหนือเมื่อวันที่ 10 เมษายน พ.ศ. 2544 แต่ก็ได้ปรากฏความคับหน้ในการผลักดันเชิงนโยบายใด ๆ ตามที่คณะกรรมการได้ทำการรวบรวมเสนอต่อภาครัฐ เมื่อกาลเวลาล่วงเลยครบ 1 ปีทำให้เกิดการชุมนุมขึ้นอีกครั้งระหว่างวันที่ 10 มีนาคม – 10 เมษายน พ.ศ. 2545 เพื่อติดตามความคับหน้แนวทางการแก้ไขปัญหา ณ ศาลากลางจังหวัดเชียงใหม่ โดยทางสหพันธ์เกษตรกรภาคเหนือได้เตรียมสำหรับการชุมนุมยืดเยื้อเพื่อเจรจากับรัฐมนตรีผู้มีส่วนเกี่ยวข้องให้แล้วเสร็จทุกกรณี ผลลัพธ์ที่ได้คือมีการตอบรับข้อเสนอแก้ไขปัญห 6 ข้อ (Sakham, 2009)

รัฐบาลตอบโต้ท่าทีการเคลื่อนไหวของสหพันธ์เกษตรกรภาคเหนือด้วยมติคณะรัฐมนตรี วันที่ 23 เมษายน พ.ศ. 2545 โดยมีมติระบุว่า “ให้มีการดำเนินการกับกลุ่มผู้ชุมนุมทางการเมืองและชาวบ้านที่เข้าไปใช้ประโยชน์ที่ดินเอกชนอย่างเข้มงวด ผลของมติดังกล่าวทำให้เจ้าหน้าที่ตำรวจเริ่มมาตรการเข้าจับกุมชาวบ้านนับตั้งแต่วันที่ 30 เมษายน พ.ศ. 2545 พร้อมกับคัดค้านการประกันตัว สำหรับหน่วยงานฝ่ายปกครองได้มีการเรียกกำนัน ผู้ใหญ่บ้าน เข้ารับการอบรมเรื่องการบุกรุกที่ดินรัฐและเอกชน พร้อมกับผลักดันให้จัดตั้งกลุ่มผู้พิทักษ์สิทธิ โดยมีการปราศรัยโจมตีชาวบ้านอย่างรุนแรงพร้อมทั้งยื่นหนังสือถึงผู้ว่าราชการจังหวัดให้มีการดำเนินคดีกับชาวบ้านที่เข้าไปใช้ที่ดินในจังหวัดลำพูน” ด้วยเหตุนี้ สมาชิกสหพันธ์เกษตรกรภาคเหนือจึงถูกจับกุมคุมขังและดำเนินคดีความเป็นจำนวนมาก (Dondee, 2015, p. 44)

ความขัดแย้งระหว่างชุมชนชาวบ้านที่อยู่ในเขตป่ากับรัฐบาลดำเนินเรื่อยมาและทวีความรุนแรงมากยิ่งขึ้นอีกครั้งช่วงเหตุการณ์รัฐประหาร พ.ศ. 2557 โดยรัฐบาลอันมีที่มาจากการรัฐประหารได้ประกาศนโยบายทวงคืนผืนป่าและออกคำสั่ง คสช. ฉบับที่ 64/2557 เมื่อวันที่ 14 มิถุนายน พ.ศ. 2557 กำหนดให้หน่วยงานที่เกี่ยวข้องดำเนินการปราบปรามและจับกุมผู้บุกรุก ครอบครอง ทำลายป่า คำสั่ง คสช. ฉบับที่ 66/2557 ออกเมื่อวันที่ 17 มิถุนายน พ.ศ. 2557 กำหนด

เพิ่มเติมให้กองอำนวยการรักษาความมั่นคงภายในราชอาณาจักร (กอ.รมน.) มีอำนาจจัดการป่าไม้ และคำสั่งหัวหน้า คสช. ฉบับที่ 4/2558 ออกเมื่อ 8 เมษายน พ.ศ. 2558 กำหนดให้สามารถแต่งตั้งเจ้าหน้าที่ทหารเพื่อช่วยเหลือปัญหาป่าไม้ได้ การดำเนินนโยบายตามคำสั่งดังกล่าวถูกตั้งข้อสังเกตว่า ผู้ได้รับผลกระทบส่วนใหญ่คือเกษตรกรรายย่อย นำไปสู่ข้อพิพาทและการดำเนินคดีกับชุมชนในเขตป่า นโยบายทวงคืนผืนป่านี้ถูกชาวบ้านเรียกว่า “โครงการ คจก.2” เพราะนำมาซึ่งปัญหาและความขัดแย้งลักษณะเดียวกับโครงการจัดสรรที่ดินทำกินให้กับราษฎรผู้ยากไร้ในพื้นที่ป่าสงวนเสื่อมโทรม ยุครัฐบาลคณะรักษาความสงบแห่งชาติ พ.ศ. 2534

ผลพวงจากนโยบายทวงคืนผืนป่าผ่านการรวบรวมข้อมูลของ สงกรานต์ ป่องบุญจันทร์ ชี้ให้เห็นว่า ตลอดช่วง พ.ศ. 2552 - 2556 กรมป่าไม้ดำเนินคดีกับชาวบ้านจำนวน 6,656 คดี แต่ในช่วง พ.ศ. 2557 - 2558 มีจำนวนคดีมากถึง 9,231 คดี ส่วนการดำเนินคดีกับชาวบ้านของกรมอุทยานแห่งชาติ สัตว์ป่า และพันธุ์พืช ก็เป็นไปในทิศทางเดียวกันคือ ตลอดช่วง พ.ศ. 2552 - 2556 ได้ทำการดำเนินคดีกับชาวบ้านในเขตอุทยานแห่งชาติฯ และเขตอนุรักษ์ประมาณ 5,000 คดี ขณะที่ในช่วง พ.ศ. 2557 - 2559 มีประมาณ 6,000 คดี อาจกล่าวโดยสรุปได้ว่า การดำเนินคดีของกรมป่าไม้ตามนโยบายทวงคืนผืนป่ามีอัตราส่วนเพิ่มขึ้นร้อยละ 38 ขณะที่กรมอุทยานแห่งชาติฯ เพิ่มขึ้นร้อยละ 18 ซึ่งส่งผลต่อวิถีชีวิตและการอยู่อาศัยของชุมชนในเขตป่าเป็นอย่างมาก (Sonthisamphan, 2018)

การเคลื่อนไหวของภาคประชาชนหรือภาคประชาสังคมหลายส่วนได้ร่วมกันยื่นข้อเรียกร้องแสดงความไม่เห็นด้วยกับการกระทำดังกล่าว โดยเฉพาะการไม่สนับสนุนให้เกิดการมีส่วนร่วมจากภาคส่วนต่าง ๆ ที่มีส่วนเกี่ยวข้องกับประเด็นปัญหา เกิดการตั้งคำถามเกี่ยวกับการเลือกปฏิบัติอย่างไม่เป็นธรรม ดังที่ขบวนการประชาชนเพื่อสังคมที่เป็นธรรมได้ติดตามแนวทางการดำเนินนโยบายและทำงานกับชุมชนที่ได้รับผลกระทบจากนโยบายด้านป่าไม้และที่ดิน กระทั่งออกแถลงการณ์

เมื่อวันที่ 25 กันยายน พ.ศ. 2560 เรียกร้องให้รัฐบาลคณะรักษาความสงบแห่งชาติ ยุติการปฏิรูปที่เพิ่มอำนาจรัฐ เอื้อประโยชน์ทุน ลดอำนาจประชาชน ผลักคนจนให้เป็นศัตรูกับรัฐบาล รวมถึงให้ยุติการดำเนินคดีกับชาวบ้านพร้อมกับทบทวนแนวทางปฏิบัติการของหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง เสนอให้ชุมชนต้องมีส่วนร่วมในการกำหนดมาตรการที่มีความเหมาะสมรวมทั้งต้องไม่ส่งผลกระทบต่อชุมชน สนับสนุนแผนการจัดการที่ดินและทรัพยากรโดยชุมชน ความตั้งใจดังกล่าวสะท้อนให้เห็นว่ากระบวนการสร้างการมีส่วนร่วมในการกำหนดนโยบายยังคงเป็นสิ่งสำคัญที่จะช่วยลดปัญหาความขัดแย้งลง ดังนั้น การผลักดันให้ชุมชนสามารถเสนอแนวทางจัดการทรัพยากรอย่างยั่งยืนร่วมกับหน่วยงานรัฐ บนพื้นฐานการจัดการป่าที่ต้องคำนึงถึงความแตกต่างหลากหลายทั้งด้านพื้นที่ วิธีการผลิต และวิถีวัฒนธรรม ตลอดจนการเข้าถึงสิทธิในการจัดการทรัพยากรโดยชุมชน แทนที่การจัดการผ่านมาตรการรัฐเพียงมิติเดียวจะนำไปสู่การแก้ปัญหาในระยะยาวได้

อย่างไรก็ดี บริบทความขัดแย้งระหว่างชุมชนชาวบ้านในเขตป่าที่นำมาสู่การรวมตัวกันเป็นเครือข่ายขบวนการเคลื่อนไหวเพื่อเรียกร้องให้รัฐยุติการจับกุมอพยพชาวบ้านและชุมชนออกจากเขตป่า ต่อร้องให้รัฐปรับเปลี่ยนนโยบายกฎหมาย การบังคับใช้กฎหมาย ฯลฯ โดยอาศัยการรวมตัวกันเดินขบวน ชุมนุมประท้วงเพื่อเปิดเวทีเจรจากับรัฐบาลและหน่วยงานของรัฐ ขณะเดียวกันอีกด้านหนึ่งชาวบ้านก็เริ่มได้รับบทเรียนสำคัญจากการรวมกลุ่มที่ไม่อาจยืนระยะต่อสู่สร้างความเปลี่ยนแปลงได้จริง จนพยายามร่วมมือกันผลักดันให้เกิดแนวทางการเคลื่อนไหวในระดับชุมชนควบคู่ไปด้วย กล่าวอีกนัยหนึ่ง การหันกลับมาแสวงหารูปแบบบริหารจัดการใช้ประโยชน์ป่าไม้และที่ดินอย่างยั่งยืนในลักษณะนวัตกรรมชุมชน คำนึงถึงการจัดทำข้อมูลสำหรับใช้สื่อสารตอบคำถามมิติการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติแก่สังคมเพื่อนำเสนอตัวแบบแนวทางแก้ไขปัญหาคความขัดแย้งระหว่างรัฐ (รวมทั้งคนชั้นกลางในเมืองที่มีอคติว่าชุมชนในเขตป่าเป็นผู้ทำลายป่า) กับชุมชนที่อยู่อาศัยในเขตป่า การปรับทิศเปลี่ยนทางดังกล่าวจึงเป็นเสมือน

กระบวนการเรียนรู้ที่เกิดจากความสำเร็จและความล้มเหลวของการเคลื่อนไหวต่อสู้เรียกร้องสิทธิอย่างยาวนานดังจะพิจารณาในส่วนต่อไป

ดอยช้างป่าแป๋ :

ปรับทิศเปลี่ยนทางสู่การสร้างเครือข่ายการเรียนรู้

หมู่บ้านดอยช้างป่าแป๋ ตำบลป่าพลู อำเภอบ้านโฮ้ง จังหวัดลำพูน เป็นอีกหนึ่งชุมชนชาวกะเหรี่ยง (ปะกาเกอญอ) ที่อาศัยอยู่ในเขตป่าและประสบปัญหาจากนโยบายบริหารจัดการทรัพยากรป่าไม้และที่ดินของรัฐ แม้ชุมชนดังกล่าวจะมีประวัติศาสตร์ยาวนานสามารถสืบค้นได้จากหลักฐานเป็นพระพุทธรูปและหลักศิลา ย้อนกลับไปได้ตั้งแต่ พ.ศ. 2344 บ่งชี้ว่าชุมชนชาติพันธุ์แห่งนี้มีอายุราว 222 ปี⁷ ซึ่งแน่นอนว่ายาวนานกว่าการเข้ามาของพระราชบัญญัติป่าไม้ พ.ศ. 2484 พระราชบัญญัติป่าสงวนแห่งชาติ พ.ศ. 2507 รวมทั้งพระราชบัญญัติสงวนและคุ้มครองสัตว์ป่า จนเกิดเป็นเขตห้ามล่าสัตว์ป่า “ป่าบ้านโฮ้ง” พ.ศ. 2559 ส่งผลให้พื้นที่ราว 21,300 ไร่ที่ชาวปะกาเกอญอใช้ดำรงชีวิตกลายเป็นพื้นที่ถูกกฎหมายทับซ้อนหลายฉบับไปโดยปริยาย พระราชบัญญัติต่าง ๆ ผลักดันให้ชาวบ้านที่เคยอาศัยอยู่บนที่ทำกินของตนเองมาก่อนกลายเป็นผู้กระทำผิดกฎหมายโดยไม่รู้เนื้อรู้ตัว ข้อกำหนดทั้งหลายถูกสร้างขึ้นโดยไม่ได้จัดทำประชาพิจารณ์หรือชี้แจงต้นสายปลายเหตุแก่ผู้มีส่วนได้ส่วนเสีย ข้อสังเกตสำคัญอีกประการคือ คนในชุมชนดอยช้างป่าแป๋ยังไม่มีวิธีอธิบายด้วยซ้ำว่าตนเคยใช้ชีวิตอยู่ที่นี้มาก่อนและไม่ได้เป็นผู้ทำลายล้างป่าอย่างที่ถูกกล่าวหาแต่อย่างใด โดยเฉพาะเหตุการณ์การนำหลักปูนเข้ามาฝังในชุมชนเพื่อระบุตำแหน่งแห่งที่เขตห้ามล่าสัตว์ป่า ส่งผลให้เกิดความขัดแย้ง

⁷ ชุมชนบ้านดอยช้างป่าแป๋ น่าจะเกิดขึ้นมาตั้งแต่สมัยทวารวดี มีตำนานว่า ผู้รู้ชื่อ พื่อ พานากา เป็นคนแรกที่ได้ออกสำรวจอาณาบริเวณเพื่อจัดตั้งหมู่บ้านโดยการเดินทางขึ้นไปยังยอดดอยช้างและทำการมองบริเวณรอบ ๆ ว่ามีสถานที่ใดเหมาะสมบ้าง หลังการสำรวจครั้งนั้นก็มีการสร้างชุมชนที่ขุนห้วยแห่งหนึ่งชื่อ “แมลลิด” ก่อนจะย้ายไปยังที่ “ห้วยลิด” “แดลลูป” กระทั่งท้ายที่สุดก็มาลงหลักปักฐานที่ “บ้านเขอโก๊ะ” ซึ่งปัจจุบันเรียกว่า “ดอยช้างป่าแป๋” (Moohae et al, 2020)

ระหว่างชาวบ้านกับเจ้าหน้าที่รัฐและกลุ่มชุมชนรอบข้าง ผู้ยึดเอาประกาศทั้งหลายมาเป็นเหตุผลในการใช้ทรัพยากรป่าไม้บนฐานความเชื่อ ความรู้ หรือความเข้าใจประวัติศาสตร์ชุมชนที่แตกต่างกันออกไป ความรู้สึกไม่ปลอดภัยสืบเนื่องจากการถูกคุกคามจึงแผ่ขยายออกไปทั่วทั้งชุมชนมากขึ้นเรื่อย ๆ กระทั่งเกิดการตัดสินใจร่วมมือกันจัดทำข้อมูลชุมชนหมู่บ้านดอยช้างป่าแป๋ด้วยตนเองขึ้นมา โดยหมายจะสร้างความเข้าใจร่วมกันระหว่างคนภายในชุมชนและเพื่อสื่อสารกับสังคมเกี่ยวกับภูมิปัญญาวัฒนธรรมในการอยู่ร่วมกับธรรมชาติอย่างยั่งยืน

“มีคนภายนอกเดินทางเข้ามาสำรวจเพื่อทำแผนที่ชุมชนดอยช้างป่าแป๋ขึ้นมาใหม่ ชาวบ้านไม่เคยทราบว่าแผนที่ฉบับใหม่นั้นเป็นอย่างไร มารู้ตัวอีกทีก็ตอนมีการบังคับใช้กฎหมายห้ามทำไร่หมุนเวียน ชาวบ้านบางคนถูกจับกุมทั้งที่ใช้ชีวิตแบบเดิมอย่างเคยทำมาเพราะไปละเมิดกฎใหม่ของราชการ กระทั่งคนในชุมชนต้องหันมาคุยกันว่าเราควรมีระบบจัดการอย่างไรเพื่อสร้างความเปลี่ยนแปลงขึ้นมาให้ได้ เพราะถ้าเราไม่เปลี่ยนแปลงตัวเอง ชุมชนก็就会被เปลี่ยนแปลงโดยคนภายนอก ความคิดเหล่านี้นำมาซึ่งการตัดสินใจจัดทำข้อมูลชุมชน เพื่อสร้างความเข้าใจร่วมกันภายในหมู่บ้านและสื่อสารกับผู้คนในสังคมว่าเราใช้ชีวิตอยู่ร่วมกับธรรมชาติอย่างไรบ้าง”

(บัญชา มุสธ, สัมภาษณ์, 17 มีนาคม 2566)

การตัดสินใจร่วมกันจัดทำข้อมูลชุมชนคือจุดเริ่มต้นของการเชื่อมโยงเครือข่ายของผู้มีส่วนได้ส่วนเสีย 3 กลุ่ม คือ กลุ่มแรก “ผู้นำ” ที่ได้รับการยอมรับจากผู้คนทั้งภายในและภายนอกชุมชนดอยช้างป่าแป๋ เป็นกลุ่มคนที่เป็นผู้นำทางความคิด ผู้นำด้านศีลธรรม หรือมีความรู้ด้านการประกอบอาชีพ สามารถประยุกต์

งานราชการเข้ากับเป้าหมายการพัฒนาชุมชนของชาวบ้านได้ คนกลุ่มนี้หมายรวมทั้งผู้นำทางการ เช่น ผู้ใหญ่บ้าน กำนัน นายอำเภอ และ ผู้นำธรรมชาติ อาทิ ปราชญ์ชุมชน ผู้รู้/ผู้ประกอบพิธีกรรม ผู้นำทางศาสนา เป็นต้น **กลุ่มที่สอง “สมาชิกร”** ผู้เข้าร่วมคิดร่วมทำงานกับชุมชนคอยข้างป่าแป้อย่างสม่ำเสมอ ประกอบด้วย อาจารย์หรือนักวิจัยจากหน่วยงานต่าง ๆ ที่เป็นพี่เลี้ยงคอยให้คำแนะนำแนวทางการจัดเก็บและวิเคราะห์ข้อมูลที่ได้จากการสำรวจชุมชน อาทิ เจ้าหน้าที่จากสถาบันวิจัยทรัพยากรชีว จังหวัดลำพูน มูลนิธิภูมิปัญญาชาติพันธุ์ อาจารย์มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ นักวิจัยจากศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร เป็นต้น **กลุ่มสุดท้าย “ชาวบ้านทั่วไป”** เป็นคนภายในหรือภายนอกชุมชนที่ให้การสนับสนุนเรื่องการให้ข้อมูล คอยติดตามวิพากษ์วิจารณ์ กระจายข่าวสารหรือเฝ้าดูอยู่ห่าง ๆ อาจจะเข้าร่วมกิจกรรมที่ชุมชนจัดขึ้นหรือไม่เข้าร่วมก็ได้ กลุ่มคนทั้งสามกลุ่มร่วมมือกันสำรวจหมู่บ้านคอยข้างป่าแป้อย่างในมิติต่าง ๆ ประกอบด้วย 1) ข้อมูลพื้นฐานบ้านคอยข้างป่าแป้อย่าง ได้แก่ ประวัติศาสตร์ชุมชน อาณาเขตที่ตั้งและการรังวัดพื้นที่ผืนบริเวณชุมชน จำนวนประชากร การจัดการศึกษา ปฏิทินฤดูกาลของชุมชน 2) ข้อมูลการจัดการสิ่งแวดล้อม อาทิ แหล่งน้ำ ภูเขา การทำไร่หมุนเวียน การทำแนวกันไฟในเขตหมู่บ้าน 3) องค์ความรู้หรือภูมิปัญญาชุมชน ประกอบด้วย การปกครอง วรรณกรรม การประกอบอาหาร ยาสมุนไพร องค์ความรู้ด้านการทอผ้าและพิธีกรรม 4) สถานการณ์ปัญหาและแนวทางพัฒนาโครงสร้างพื้นฐานของชุมชน เช่น การจัดการศึกษาและทำนุบำรุงศิลปวัฒนธรรม การพัฒนาเศรษฐกิจที่เป็นมิตรกับสิ่งแวดล้อม การดูแลสิทธิชุมชน

การจัดทำข้อมูลทั้ง 4 มิติข้างต้น เกิดขึ้นผ่านกิจกรรมสำคัญ 5 ประการ คือ **ประการแรก** การประชุมเพื่อสร้างความเข้าใจและกำหนดข้อตกลงในการทำงาน **ประการที่สอง** อบรมทีมงานเพื่อเตรียมความพร้อมสำหรับเก็บรวบรวมข้อมูลและสร้างความเข้าใจแนวทางการสร้างเขตวัฒนธรรมพิเศษ **ประการที่สาม** ลงพื้นที่เก็บข้อมูลชุมชนทั้งเชิงปริมาณและเชิงคุณภาพ ได้แก่ ประวัติศาสตร์ชุมชน ประเพณีพิธีกรรม สำรวจและรังวัดพื้นที่ทำกิน พื้นที่อยู่อาศัย การทำแผนที่เดินดิน

ประการที่สี่ ศึกษาฐานขับเคลื่อนสังคมของชุมชนอื่น เช่น ชุมชนบ้านหินลาดใน อำเภอยางป่าเป้า จังหวัดเชียงราย เป็นต้น **ประการสุดท้าย** จัดกิจกรรมสื่อสารข้อมูลที่ได้จากการสำรวจอย่างเป็นระบบแก่สาธารณชน เป็นความพยายามดึงคนภายนอกเข้ามาทำความเข้าใจวิถีคนอยู่กับป่าของชาวบ้านดอยช้างป่าแป๋ ผลักดันให้เกิดการเผยแพร่แนวทางดูแลทรัพยากรป่าไม้และที่ดินอีกรูปแบบหนึ่งตามครรลองระบอบประชาธิปไตย

เครือข่ายและกิจกรรมข้างต้น ก่อให้เกิดองค์ความรู้ใหม่ที่สามารถนำไปใช้สื่อสารสร้างความเข้าใจเกี่ยวกับวิถีคนอยู่กับป่าที่มีได้หมายถึงการทำลายล้างทรัพยากรแต่เพียงอย่างเดียว ในทางกลับกัน การที่มนุษย์อาศัยอยู่ท่ามกลางผืนป่าอาจหมายถึงการมีบทบาทช่วยดูแลรักษาสรรพชาติอีกทางหนึ่ง ตัวอย่างข้อมูลสำคัญที่ชาวบ้านจัดทำขึ้นซึ่งสามารถเปิดเผยความเป็นจริงเกี่ยวกับการใช้ทรัพยากรบนพื้นที่ราว 21,300 ไร่ของชุมชนดอยช้างป่าแป๋ คือ แต่เดิมสังคมเข้าใจว่าชาวบ้านใช้พื้นที่ทำไร่หมุนเวียนทั้งหมดราว 2,324 ไร่ อย่างไรก็ตาม ผลจากการสำรวจข้อมูลเชิงลึกกลับพบว่า ชาวดอยช้างป่าแป๋ใช้พื้นที่ทำไร่หมุนเวียนเมื่อ พ.ศ. 2565 จำนวน 167 ไร่ เนื่องจากชุมชนมีจารีตสืบทอดมาแต่บรรพชนชื่อว่า “การพักพื้นที่ไร่เหล่า” เป็นกระบวนการหมุนเวียนให้พื้นที่ป่าถูกปรับเปลี่ยนเป็นพื้นที่เพาะปลูกข้าวไร่และพืชอาหารในระยะเวลายาวนาน 1 ปี แต่ภายหลังสิ้นสุดการทำไร่หมุนเวียน พื้นที่แปลงนั้นก็จะกลายเป็นไร่เหล่า เพื่อปล่อยให้ดินไว้ให้พืชพรรณค่อย ๆ พ้นตัว กระทั่งกลายเป็นป่าที่มีธาดูอาหารสะสมมากเพียงพอที่จะสามารถกลับมาทำไร่หมุนเวียนใหม่อีกครั้ง (โดยเฉลี่ยแล้วจะใช้เวลาประมาณ 7 ปี) ส่งผลให้ในแต่ละปีชาวบ้านใช้พื้นที่ทำไร่หมุนเวียนจริงเพียงปีละไม่เกิน 200 ไร่เท่านั้น ผนวกกับการจัดทำข้อมูลแนวก้นไฟสีเขียวเป็นแผนที่จุดวางถังน้ำเพื่อใช้ป้องกันไฟป่าทั่วทั้งชุมชน นอกจากจะช่วยปกป้องรักษาสัตว์ป่าแล้ว ยังช่วยลดค่าใช้จ่ายการดูแลจัดการป่าไม้และที่ดินให้กับหน่วยงานภาครัฐได้ด้วย อาจกล่าวได้ว่า องค์ความรู้เหล่านี้ช่วยเผยความจริงอีกชุดหนึ่งที่จัดทำขึ้นโดย “คนใน” (insider) เป็นองค์ความรู้ที่หลอมรวมจากข้อมูลเชิงปริมาณและเชิงคุณภาพที่หน่วยงานใดก็ไม่อาจรวบรวมได้ดีเท่า

ยังได้รับการประทับรับรองจากสถาบันการศึกษาวิจัย อาจารย์มหาวิทยาลัย องค์ความรู้ใหม่นี้จึงกลายเป็นเครื่องมือสำหรับเจรจาต่อรองเรื่องสิทธิชุมชนของภาค ประชาชนกับหน่วยงานภาครัฐอีกทางหนึ่งไปโดยปริยาย

ภาพประกอบ 1 แผนที่แสดงผังบริเวณชุมชน (ซ้าย) และแผนที่จุดวางถังน้ำแนวกันไฟสีเขียวชุมชนดอยช้างป่าแม่ (ที่มา: ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร)

แม้จะเคยทำการต่อสู้ด้วยวิธีการเคลื่อนไหวทางสังคมหลากหลายรูปแบบ ดังที่ได้กล่าวไว้ก่อนหน้านี้ แต่มุมมองจากราชการกับการแก้ไขปัญหากลุ่มชาติพันธุ์ ยังคงยึดติดกับความเชื่อที่ว่า การประชาสงเคราะห์คือหนทางที่พึงกระทำ เนื่องจากยังมองว่ากลุ่มชาติพันธุ์ไม่มีศักยภาพมากพอที่จะดูแลตัวเองได้ วิธีคิดดังกล่าวส่งผลต่อการยอมรับสิทธิขั้นพื้นฐานของประชาชนตามวิถีประชาธิปไตย ชื่อเรียกร้อง เบื้องต้นของกลุ่มชาติพันธุ์โดยส่วนใหญ่จึงกลายเป็นเรื่องการขอรับบัตรประจำตัวประชาชน การได้รับโอกาสทางการศึกษา หรือการเข้าถึงสิทธิขั้นพื้นฐานด้านต่าง ๆ ของรัฐ อย่างไรก็ตาม เมื่อรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พ.ศ. 2550 ได้ตรา

บทบัญญัติรับรองสิทธิชุมชนไว้ในมาตรา 66 และมาตรา 67 โดยมาตรา 66 ได้แสดงให้เห็นว่า มีเจตนารมณ์เพื่อให้เกิดสิทธิชุมชนขึ้นทันทีโดยไม่ต้องไปบัญญัติเป็นกฎหมายอีก Panitkul et al. (2017) ระบุว่า ภายหลังจากบทบัญญัติประเด็นสิทธิชุมชนไว้ในกฎหมายรัฐธรรมนูญ ได้ส่งผลกระทบต่อความสำนึกสาธารณะในการตระหนักถึงสิทธิของตนและของชุมชนที่มีต่อฐานทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมของตนเองและชุมชนอย่างไม่เคยมีปรากฏมาก่อน การมีสำนึกนี้ได้ก่อให้เกิดการลุกขึ้นมาของชาวบ้านในชุมชนที่ได้รับผลกระทบจากนโยบายของรัฐที่เข้าแย่งชิงทรัพยากรชุมชน เกิดการรวมตัวกันของชุมชนที่ได้รับผลกระทบแบบเดียวกัน กลายเป็นกลุ่มเป็นเครือข่ายและอ้างอิงหรือยึดแนวคิดอุดมการณ์ “สิทธิชุมชน” เป็นเครื่องมือในการขับเคลื่อน

การลุกขึ้นมาจัดทำข้อมูลชุมชนด้วยตนเอง นอกจากจะชี้ให้เห็นสัดส่วนการใช้พื้นที่ทั้งการทำมาหาเลี้ยงชีพและทำกิจกรรมต่าง ๆ แบบวิถีดั้งเดิม ซึ่งมีผลการศึกษาออกมาแล้วว่าไม่ได้ส่งผลเสียต่อผืนป่าแต่อย่างใด ยังสะท้อนให้เห็นการปรับเปลี่ยนขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมที่ยึดหลักสิทธิชุมชนมาเป็นอุดมการณ์ขับเคลื่อนอีกด้วย กล่าวคือ ผลพวงจากแรงกดดันและการต่อสู้เรียกร้องอย่างยาวนานจนกระทั่งได้รับบทเรียนสำคัญที่ว่า การขยายขอบเขตและความแข็งแกร่งของภาคประชาสังคมให้กว้างขวางออกไปมีความสำคัญอย่างมากต่อการพัฒนาชุมชน การใช้สิทธิในการไม่เชื่อฟังรัฐจำเป็นต้องอาศัยกลไกการแลกเปลี่ยนข้อมูลข่าวสารที่จะช่วยขจัดความคลางแคลงสงสัยที่อาจสร้างความเข้าใจผิดต่อชาวบ้านในทางกลับกัน ข้อมูลข่าวสารเหล่านั้นจำเป็นต้องสะท้อนสถานการณ์เกี่ยวกับวิถีคนอยู่กับป่าของชาวปกากะญอ เพื่อสร้างองค์ความรู้ที่จะนำไปสู่การเข้าถึงความจริงอีกชุดหนึ่งจากมุมมองของมนุษย์ผู้อยู่กับป่ามากกว่า 222 ปี นับเป็นการต่อสู้ที่ไม่ได้เพียงแต่ยื่นข้อเรียกร้องแล้วกลับมาเรียกร้องความช่วยเหลือจากภาครัฐ แต่เป็นการใช้หลักเศรษฐศาสตร์การเมืองบวกกับการพัฒนาชุมชนอย่างเห็นผลเป็นรูปธรรมควบคู่กันไป ข้อสังเกตอีกประการคือ จุดเริ่มต้นของการปรับทิศเปลี่ยนทางขับเคลื่อนสังคมของชาวบ้านดอยช้างป่าแป๋ในครั้งนี้ คือการสร้างกระบวนการเรียนรู้ร่วมกัน

ของชุมชนขึ้นมา ซึ่งมีลักษณะสอดคล้องกับหลักการเครือข่ายการเรียนรู้ในงานพัฒนาชุมชนที่ (Office of National Education Commission, 1993) ได้สรุปไว้ 4 ประการ คือ

1) การกระตุ้นความคิด ความใฝ่แสวงหาความรู้ จิตสำนึกในการพัฒนาชุมชนท้องถิ่น และการมีส่วนร่วมในการพัฒนา ทั้งนี้เพื่อเพิ่มพูนขีดความสามารถของบุคคลในการตัดสินใจเลือกทางเลือกที่เหมาะสม สำหรับการแก้ไขปัญหาของตนเองและชุมชนบนพื้นฐานของการวิเคราะห์สภาพความต้องการและเงื่อนไขของตนเองและชุมชน

2) การถ่ายทอด แลกเปลี่ยน และกระจายความรู้ ทั้งในส่วนองวิทยาการสากลและภูมิปัญญาท้องถิ่น เพื่อสนับสนุนการสร้างองค์ความรู้ใหม่ ๆ โดยเฉพาะที่เกี่ยวกับชุมชนและเพื่อสนับสนุนการเรียนรู้ทั้งบุคคลและชุมชนเกี่ยวกับความรู้ดั้งเดิมที่สืบทอดกันมาภายในชุมชน สภาพปัญหาและความต้องการของชุมชน ตลอดจนการปรับใช้วิทยาการสากลให้เหมาะสมกับการแก้ปัญหาและพัฒนาชุมชน

3) การแลกเปลี่ยนข้อมูลข่าวสารเกี่ยวกับโครงการพัฒนาชุมชนท้องถิ่นของหน่วยงานต่าง ๆ ทั้งในภาครัฐและเอกชน รวมทั้งหน่วยอื่น ๆ ที่อยู่ภายในเครือข่ายการเรียนรู้ เพื่อให้หน่วยต่าง ๆ สามารถทราบถึงความเคลื่อนไหวของกันและกันในการพัฒนาชุมชนท้องถิ่นที่ตนเกี่ยวข้อง

4) การระดมและประสานการใช้ทรัพยากร บุคคล วัสดุอุปกรณ์ อาคารสถานที่ และงบประมาณ เพื่อให้หน่วยต่าง ๆ สามารถใช้ทรัพยากรเหล่านี้ร่วมกันเพื่อการพัฒนาชุมชนท้องถิ่นได้อย่างมีประสิทธิภาพ และลดความซ้ำซ้อนและสูญเสียเปล่าให้มากที่สุด

จากปาจิตวิญญานสู่พื้นที่เขตวัฒนธรรมพิเศษ

“ปาคือพื้นที่ทางจิตวิญญาน” ข้อเท็จจริงเรื่องนี้ปรากฏผ่านพิธีกรรมมากมายที่แสดงให้เห็นว่า ผืนป่าและธรรมชาติเปรียบเสมือนผู้มีคุณหรือญาติพี่น้องที่ไม่อาจตัดขาดจากกันได้ ชาวปกากะญอประกอบกิจกรรมมากมายตลอดทั้งปีเพื่อทำการขออนุญาต การขอขมา เรียกขวัญ หรือแม้กระทั่งผูกขวัญของมนุษย์เข้ากับต้นไม้ ตัวอย่างพิธีกรรมที่รู้จักกันในวงกว้างคือ “เดปอญ” (ต้นไม้สะดือหรือต้นรกเด็ก) ที่จะทำกันในวันแรกเมื่อเด็กน้อยลืมตาดูโลก ผู้เป็นพ่อจะนำรกของลูกบรรจุลงในกระบอกไม้ไผ่แล้วนำไปผูกติดกับต้นไม้ที่สมบูรณ์แข็งแรง เป็นต้นไม้ที่มีผลสัตว์ป่ากินได้ โดยต้นไม้ที่ถูกเลือกในพิธีกรรมนี้จะได้รับการดูแลโดยเจ้าของเดปอ (สายสะดือ) ไม่ให้ใครมาตัดหรือทำลายตลอดชีวิตเพราะเชื่อว่าขวัญของเด็กอยู่กับต้นไม้นี้ หากผู้ใดตัดหรือโค่น ผู้นั้นจะถูกลงโทษ ซึ่งเป็นจารีตที่ชาวกะเหรี่ยงถือปฏิบัติมาตั้งแต่อดีตกาล ดังนั้นเดปอญจึงเป็นความสัมพันธ์ระหว่างคนกับคน คนกับสิ่งแวดล้อม และคนกับสิ่งเหนือธรรมชาติ ปัจจุบันพิธีกรรมดังกล่าวเกิดขึ้นในวันบวชป่าประจำปีเพื่อให้คนในชุมชนมีต้นไม้ประจำตัวของตนเอง ไม่เพียงแต่คนในชุมชนเท่านั้น บุคคลภายนอกที่มางานสามารถร่วมเป็นส่วนหนึ่งของพิธีกรรมได้เช่นเดียวกัน (Moohae, 2020)

กิจกรรมในไร่หมุนเวียนของชาวปกากะญอถือเป็นวิถีชีวิตที่บ่งชี้ให้เห็นธรรมเนียมปฏิบัติของบรรพชนอีกประการที่ยังคงเป็นส่วนสำคัญต่อการเชื่อมโยงคนเข้ากับป่าควบคู่กับการดูแลทรัพยากรป่าไม้ได้ ชุมชนแห่งนี้มีการปักพื้นที่ไร่เหล่าหรือเรียกอีกแบบหนึ่งว่า “ไร่ปักพื้น” เพื่อให้หมุนเวียนพื้นที่ทำการเกษตรและเลี้ยงสัตว์จนเกิดเป็นวงจรระยะเวลาพื้นตัวของแร่ธาตุในห้วงเวลา 5 - 10 ปี แนวทางการทำไร่หมุนเวียนมีพิธีกรรมสำคัญมากมาย⁸ ตัวอย่างเช่น การสำรวจพื้นที่ไร่เหล่าปักพื้น

⁸ ดุรายะละเอียดเพิ่มเติมได้จากโครงการวิจัยเรื่อง “การสร้างพื้นที่เขตวัฒนธรรมพิเศษของชุมชนบ้านดอยช้างป่าแป๋สู่วิถีแห่งชีวิต” ของ (Moohae, 2020)

จะดำเนินการทำพิธี “แพะลอคี” (พิธีพินไร่) ซึ่งจะมีข้อห้ามว่า หากสัตว์ป่าร้อง (หมู เก้ง เต่า เป็นต้น) ในขณะที่ทำพิธีถือว่าพื้นที่นั้นห้ามดำเนินการทำไร่หมุนเวียน หรือพิธี “บวอ-คี” (ไหว้เจ้าที่ในไร่หมุนเวียน) เพื่อบอกกล่าวอันวอนเชื่อมโยงสิ่งศักดิ์สิทธิ์ให้มาปกป้องดูแลพันธุ์พืช เป็นต้น อานันท์ กาญจนพันธุ์ (Gankanapan et al., 2004) กล่าวถึงการทำไร่หมุนเวียนในมิติทางวัฒนธรรม 3 มิติ ประกอบด้วย

1) วัฒนธรรมในเชิงคุณค่า สะท้อนความสัมพันธ์ระหว่างชุมชนกับข้าวไร่ อย่างลึกซึ้งในระบบจักรวาลวิทยาของชาวบ้าน ข้าวไร่ไม่ได้เป็นเพียง “พืชเกษตร” แต่ยังให้ความสำคัญกับ “ข้าว” ตามความเชื่อที่มีความหมายผ่านพิธีกรรมและการดำรงชีวิตอย่างเคร่งครัด ชาวบ้านเคารพข้าวในฐานะธรรมชาติผู้มีพระคุณ มีตำแหน่งที่สูงกว่ามนุษย์ธรรมดา เป็นสัญลักษณ์ของความอุดมสมบูรณ์ ชยัน อดทน ของคน ด้วยอำนาจตามตำนานเรื่องข้าวของปกากะญอ เป็นสัญลักษณ์ของความสมณะ พออยู่พอกิน ไม่โลภ ตามตำนานเรื่องข้าวและเงิน เป็นสัญลักษณ์ของการเสียสละ การเกื้อกูล เป็นสัญลักษณ์ของวัฒนธรรมโอบอ้อมอารีและเคารพธรรมชาติผ่านความเชื่อเรื่องข้าว

2) วัฒนธรรมในเชิงภูมิปัญญา การทำไร่หมุนเวียนต้องมีความรู้ 4 ส่วนประกอบกัน ได้แก่ ความรู้เกี่ยวกับพันธุ์กรรมพืช ดิน ป่า และสภาพแวดล้อมทางกายภาพ (ภูมิอากาศ) ชาวบ้านจะใช้ความชำนาญที่สั่งสมมาเลือกพื้นที่ไร่ เลือกเมล็ดข้าวให้เหมาะสมกับที่แต่ละแห่ง เลือกพืชที่จะปลูกร่วมกับข้าวให้เหมาะสมกับสภาพดิน และเลือกช่วงเวลาทำการเพาะปลูก

3) วัฒนธรรมในเชิงอำนาจ ในรูปของสิทธิในที่ดิน เช่นอำนาจเหนือพื้นที่ไร่ เดิมเชื่อว่าผีเป็นเจ้าของที่ดินหรือที่ดินเป็นของชุมชน แต่ปัจจุบันที่ดินเป็นส่วนตัวมากขึ้น จากชุมชนที่มีอำนาจในการควบคุมการจัดการการใช้ที่ดิน ได้ลดระดับการควบคุมลงมาที่ระดับครัวเรือนและครัวเรือนมากขึ้นเรื่อย ๆ

อาจกล่าวได้ว่า สำหรับชาวปกากะญอ การบวชป่าและการทำไร่หมุนเวียนมีความหมายมากกว่าพิธีกรรม แต่เป็นภาพแทนความอ่อนน้อม

ความสมถะต่อธรรมชาติ โดยมีดอยช้างเป็นศูนย์กลางของการสักการะ หากพิจารณาถี่กลงไปจะพบว่า จาริตที่ชาวบ้านดอยช้างป่าแป๋ถือปฏิบัติสืบต่อกันมาคือ กุศโลบายสร้างการมีส่วนร่วม ส่งต่อแนวทางการดูแลผืนป่าให้กับสมาชิกชุมชนทุกช่วงวัย เชื่อเชิญให้ผู้คนที่ทั้งภายในและภายนอกเข้าใจกติกาในการใช้ทรัพยากรร่วมกันของชุมชน นับเป็นการส่งต่อวัตรปฏิบัติแก่ผู้คนจนนำไปสู่การปรับปรุงพฤติกรรมผ่านกระบวนการสร้างฉันทานุมัติร่วม ดังนั้นการบวชป่าและการทำไร่หมุนเวียนจึงเป็นการทวนทบทวนวิถีการอยู่ร่วมกันระหว่างคนกับคน และคนกับธรรมชาติภายใต้วิถีปฏิบัติจากบรรพชนไปด้วยในเวลาเดียวกัน

“พิธีกรรมช่วยให้เกิดความรักสามัคคีในชุมชน ช่วยให้รำลึกถึงบุญคุณของธรรมชาติและทบทวนกติกาชุมชนที่ดำรงอยู่มายาวนาน นอกจากนั้นยังช่วยนำเสนอข้อมูลให้คนข้างนอกได้มาเรียนรู้ สร้างความสัมพันธ์ระหว่างคนข้างล่างกับคนข้างบนดอย”

(บัญชา มุสธ, สัมภาษณ์, 17 มีนาคม 2566)

การจัดทำข้อมูลชุมชนควบคู่กับการจัดกิจกรรมภายในชุมชนเพื่อฉายภาพวิถีคนกับป่าให้สังคมได้เห็นเป็นประจำทุกปี เช่น การบวชป่า (เดเดปอญ) ผูกข้อมือประจำปี (กัจ) การเลี้ยงเจ้าที่ตาน้ำ (หลือทีโค๊ะ) เป็นต้น ประกอบกับการที่ชุมชนพยายามติดต่อเครือข่ายเพื่อขอความร่วมมือด้านทรัพยากรความเชี่ยวชาญที่จะคอยผลักดันสร้างความเปลี่ยนแปลงในเชิงนโยบาย โดยการต่อยอดข้อมูลชุมชนให้กลายเป็นงานเชิงวิชาการที่มีความน่าเชื่อถือมากยิ่งขึ้น ส่งผลให้เครือข่ายของชุมชนมีความหลากหลายทั้งสถาบันอุดมศึกษา ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร กระทรวงทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ขบวนการประชาชนเพื่อสังคมที่เป็นธรรม (ขปส.) หรือ ฟิฟฟ์ เหล่านี้เป็นต้น ด้วยเครือข่ายการเรียนรู้ที่กว้างขวางทำให้

ภูมิปัญญาชุมชนที่ผนวกความเชื่อชาวกะเหรี่ยงเรื่องปาจิตติญาณที่ให้ความสำคัญกับจารีตบรรพบุรุษ เจ้าป่า เจ้าเขา เจ้าที่ตาน้ำ เจ้าแม่ธรณี เจ้าแม่โพสพ ฯลฯ สามารถเชื่อมร้อยเข้ากับความรู้มิติทางวิทยาศาสตร์ กลายเป็น “ภูมิปัญญาร่วมสมัย” ซึ่งสามารถตั้งคำถามหรือเขย่าความรู้สึกนึกคิดของคนที่ยึดมั่นว่า การอนุรักษ์ป่าบริสุทธิ์ต้องปราศจากการมีอยู่ของชุมชนในเขตป่าลงไปได้ไม่มากนัก

ภูมิปัญญาร่วมสมัย (contemporary wisdom) ในที่นี้หมายถึง องค์ความรู้ ความเชื่อ หรือประสบการณ์ของคนในชุมชนที่ได้จากการเรียนรู้และสังสมประสบการณ์จากแบบแผนการดำเนินชีวิต ณ ช่วงเวลาใดเวลาหนึ่ง จนเกิดเป็นทุนทางวัฒนธรรมที่สามารถนำมาปรับประยุกต์ใช้กับสมัยปัจจุบันได้ กล่าวคือ เป็นองค์รวมของการเรียนรู้เพื่อการดำรงชีวิตของบุคคล ชุมชน ที่มีการเปลี่ยนแปลงเพื่อรักษาสมดุลในการพัฒนาสังคมอย่างยั่งยืน จากกรณีศึกษาบ้านดอยช้างป่าแป๋พบว่า กระบวนการนำเอาทุนทางวัฒนธรรมเกี่ยวกับปาจิตติญาณมาพัฒนาเป็นเครือข่ายการเรียนรู้สำหรับสร้างข้อเสนอผลักดันให้เกิดมติคณะรัฐมนตรี พื้นที่เขตวัฒนธรรมพิเศษปรากฏผ่านขั้นตอนสำคัญดังนี้

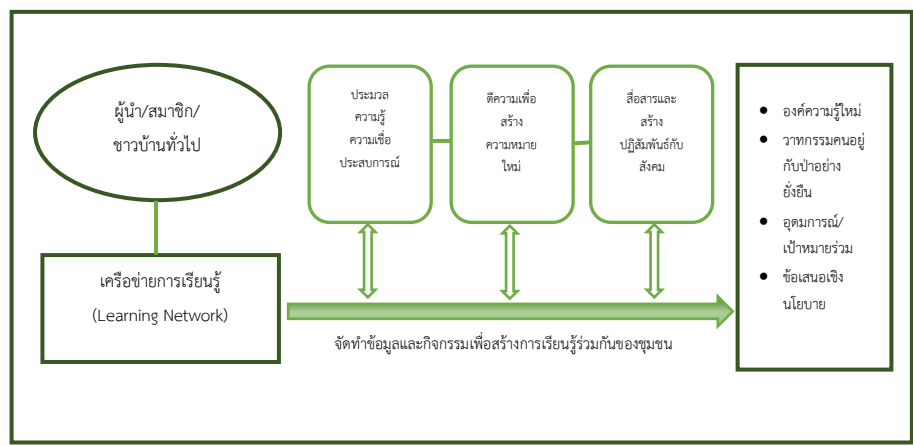
1) การประมวลองค์ความรู้ ความเชื่อ ประสบการณ์ ของชาวปกากะญอชุมชนดอยช้างป่าแป๋ (โดยคนในชุมชน) ให้กลายเป็นข้อมูลเชิงลึกชุดหนึ่งที่สามารถนำไปใช้สื่อสารสร้างความเข้าใจเรื่องวิถีปาจิตติญาณประกอบด้วยกิจกรรมสำคัญ คือ การประชุมสร้างความเข้าใจและความร่วมมือในการทำงาน การจัดทำประวัติศาสตร์และแผนที่ชุมชน ข้อมูลกิจกรรมในไร่หมุนเวียนตั้งแต่การเตรียมเพาะปลูกจนถึงการเก็บเกี่ยว ข้อมูลพื้นฐานทางวัฒนธรรมและการจัดการทรัพยากรธรรมชาติตั้งแต่ชุมชนถูกก่อตั้งขึ้น โดยขั้นตอนประมวลองค์ความรู้คือกลไกสร้างการมีส่วนร่วมระหว่างคนในชุมชน 3 มิติ ได้แก่ **มิติแรก** เปิดโอกาสให้สมาชิกชุมชนร่วมกันทำความเข้าใจบทบาทและสถานภาพของตนเอง ซึ่งเป็นจุดเริ่มต้นของการสร้างอุดมการณ์ร่วมอันเป็นรากฐานของการวางวิสัยทัศน์เป้าหมายระยะสั้น และเป้าหมายระยะยาวระหว่างสมาชิกทุกช่วงวัย **มิติที่สอง**

เครือข่ายภายในชุมชนจะทราบถึงผลประโยชน์ร่วมจากการเข้าร่วมเครือข่ายการเรียนรู้และแนวทางการกระจายผลประโยชน์นั้นอย่างเป็นธรรม นับเป็นการสังเคราะห์ข้อมูลที่ร่วมกันจัดทำขึ้นมาอีกต่อหนึ่งเพื่อให้เห็นแนวทางบริหารจัดการชุมชน/เครือข่ายอย่างเป็นรูปธรรม **มิติที่สาม** เป็นขั้นตอนพัฒนาคนให้มีความรู้และสำนึกทางสังคม (social consciousness) พร้อมทำงานขับเคลื่อนระยะยาว

2) การตีความเพื่อประกอบสร้างความหมายใหม่ เป็นกระบวนการเชื่อมโยงเครือข่ายภายนอกที่มีความรู้ความสามารถด้านการศึกษาวิชาการหรือนำเอาวิถีวัฒนธรรมชุมชนบ้านดอยช้างป่าแป๋ไปพัฒนาเป็นงานวิชาการหรือข่าวสารรูปแบบต่าง ๆ ที่มีความทันสมัยและเข้าถึงได้ง่ายในสังคมปัจจุบัน ขั้นตอนนี้ นอกจากจะเป็นการขยายเครือข่ายทั้งจากภาครัฐ ภาคธุรกิจ และภาคประชาชน ยังเป็นขั้นตอนการสร้างวาทกรรมคนอยู่กับป่าเพื่อสื่อสารความจริงอีกชุดหนึ่ง ทำหน้าที่ผลักดันให้เกิดกระบวนการวางเป้าหมายในการสร้างความเปลี่ยนแปลงเชิงโครงสร้างนโยบายของผู้มีส่วนได้ส่วนเสียต่อการพัฒนาป่าไม้และที่ดินบนพื้นที่รูปธรรม ตัวอย่างสมาชิกของเครือข่าย เช่น กระทรวงทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม กระทรวงมหาดไทย มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ คณะกรรมการสิทธิมนุษยชนแห่งชาติ เครือข่ายกะเหรี่ยงเพื่อวัฒนธรรมและสิ่งแวดล้อม กระทรวงยุติธรรม ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร กระทรวงเกษตรและสหกรณ์ ขบวนการประชาชนเพื่อสังคมที่เป็นธรรม (ขปส.) หรือ ฟีมูฟ เหล่านี้เป็นต้น

3) การสื่อสารและสร้างปฏิสัมพันธ์กับสังคม ผลักดันให้เกิดการเผยแพร่ข้อมูลข่าวสารและแลกเปลี่ยนเรียนรู้ร่วมกันตลอดเวลา มีการเชื่อมโยงเครือข่ายทั้งระดับชุมชน องค์กร หรือศูนย์ประสานงานในพื้นที่ โดยเฉพาะการจัดกิจกรรมหรือพิธีกรรมสำคัญของชุมชนเพื่อถ่ายทอดหลักการดำเนินชีวิตตามแนวทางวาทกรรมคนอยู่กับป่าแก่สาธารณชนวงกว้าง นอกจากนั้น ยังหมายรวมถึงการจัดตั้งคณะทำงานประมวลข้อมูลและกิจกรรมที่เกิดขึ้นทุกขั้นตอน สร้างเป็นข้อเสนอเชิง

นโยบายเสนอต่อรัฐในการออกพระราชบัญญัติ ข้อกฎหมาย ที่สามารถแก้ไขปัญหา
เรื่องที่ดินและป่าไม่ได้สอดคล้องกับสถานการณ์ปัจจุบันต่อไป

ภาพประกอบ 2 องค์ประกอบของเครือข่ายการเรียนรู้ในพื้นที่
ชุมชนดอยช้างป่าแป๋

“ชุมชนดอยช้างป่าแป๋ขับเคลื่อนงานในเชิงวัฒนธรรม มีทั้งข้อมูล
ชุมชนและงานด้านวิชาการคอยสนับสนุนความน่าเชื่อถือ การถูกประกาศ
ให้เป็นพื้นที่เขตวัฒนธรรมพิเศษและกลายเป็นพื้นที่ต้นแบบของงาน
ขับเคลื่อนที่ไม่จำเป็นต้องต่อสู้เดินขบวนเท่านั้นทำให้เข้าใจได้ว่า การถอด
บทเรียนของชาวบ้านเพื่อนำไปสร้างการเรียนรู้ให้กับสังคมก็มีความสำคัญ
มากเช่นกัน”

(พชร คำชำนาญ, สัมภาษณ์, 24 มกราคม 2566.)

การพัฒนาภูมิปัญญาร่วมสมัยในพื้นที่ดอยช้างป่าแป๋ สะท้อนให้เห็นยุทธวิธี
เคลื่อนไหวทางสังคมอีกรูปแบบหนึ่งที่มุ่งเสริมสร้างความเชื่อมโยงสัมพันธ์ระหว่าง
ภาครัฐ ภาคเอกชน และภาคประชาชน การได้มีโอกาสพบปะร่วมงานบนพื้นที่
รูปธรรมที่มีได้เป็นการประจักษ์หน้าแบบคู่ปฏิบัติ ก่อให้เกิดเครือข่ายการเรียนรู้ที่
เป็นจุดเริ่มต้นของการเคลื่อนไหวทางสังคมระดับฐานราก การปรับตัวครั้งนี้เน้น

เคลื่อนไหวทางวัฒนธรรมควบคู่กับการเคลื่อนไหวทางการเมือง ไม่มุ่งเผชิญหน้า ทำลายรัฐโดยตรง หากแต่พยายามสร้างความเปลี่ยนแปลงผ่านการเปลี่ยนค่านิยม และบ่มเพาะวิถีชีวิตแบบใหม่ขึ้นมา ปรากฏการณ์ดังกล่าวสอดคล้องกับแนวคิดของ James C. Scott นักรัฐศาสตร์และมานุษยวิทยาชาวอเมริกัน ผู้นิยามการต่อต้าน ขัดขึ้นผ่านการกระทำในชีวิตประจำวันที่เรียกว่า “การต่อต้านในวิถีชีวิตประจำวัน” (everyday resistance) โดยยกตัวอย่างไว้ว่า

หลายครั้งกลุ่มคนชายขอบจะไม่แสดงออกถึงการขัดขึ้นผ่านการกระทำรวม หมู่ แต่ไม่ได้หมายความว่า การขัดขึ้นหรือความต้องการขัดขึ้นไม่ได้ดำรงอยู่ แต่กลุ่มคนชายขอบอาจจะเลือกแนวทางการจัดการกับผู้กดขี่ที่เหมาะสมต่อบริบทในขณะนั้น ซึ่งการขัดขึ้นหลายรูปแบบที่กลุ่มคนชายขอบเหล่านี้เลือกใช้เป็นวิธีการขัดขึ้นที่ทำให้ผู้มีอำนาจไม่รู้ตัว เช่น ชุมชนชาวนาในประเทศมาเลเซียในช่วงทศวรรษ 1960s ได้ทำการขัดขึ้นต่อรัฐที่ทำการเก็บภาษีจากการเก็บเกี่ยวที่เคร่งครัดโดยไม่ต้องเผชิญหน้ากับรัฐ ไม่ว่าจะเป็นการส่งผลผลิตคุณภาพต่ำกว่าปกติให้รัฐ การไม่แจ้งยอดผลผลิตตามความเป็นจริง หรือบางคนยังนำผลผลิตส่งให้รัฐน้อยกว่าจำนวนจริงที่แจ้งไว้ ซึ่งวิธีการเหล่านี้ทำให้ชาวบ้านได้บรรลุผลที่ต้องการ คือ เสียผลผลิตให้กับรัฐในอัตราที่ต่ำมาก โดยไม่ต้องเผชิญหน้าหรือใช้กำลังกับรัฐเลย (James C. Scott, 1989 อ้างถึงใน Koompraphant, 2020)

การเคลื่อนไหวจากฐานรากที่ปรากฏบนพื้นที่ดอยช้างป่าแป๋ คือความพยายามสร้างวาทกรรมคนอยู่กับป่าอีกชุดหนึ่งขึ้นมา เพื่อคอยทำหน้าที่สื่อสร้างความหมาย/ความจริงนอกเหนือจากแนวคิดป่าปลอดคนของรัฐให้สังคมได้เข้าใจว่าคนสามารถอยู่ท่ามกลางทรัพยากรป่าไม้โดยไม่จำเป็นต้องทำลายล้างธรรมชาติได้ กระบวนการดังกล่าวเปรียบเสมือนการลงมือจัดทำข้อมูลชุมชนเพื่อสร้างเครือข่ายการเรียนรู้ที่จะสามารถเชื่อมโยงสัมพันธ์ระหว่างสมาชิกซึ่งอาจจะเป็นคนในชุมชนด้วยกันเอง ระหว่างองค์กรกับองค์กร องค์กรกับชุมชน หรือระหว่างชุมชนกับชุมชนอื่น ๆ เพื่อแลกเปลี่ยนความรู้ ประสบการณ์ และร่วมกันดำเนินกิจกรรม

พัฒนาชุมชนให้ประสบความสำเร็จบนฐานของความสัมพันธ์ที่เท่าเทียมกัน การปรับตัวที่เกิดขึ้นสอดคล้องกับที่ Kimphee (1997) ได้ทำการประมวลลักษณะ เครือข่ายการเรียนรู้ไว้ 5 ประเด็น คือ

1) เครือข่ายการเรียนรู้มีแนวคิดการพัฒนาที่อยู่บนฐานความต้องการของประชาชน (bottom-up) มากกว่าความต้องการของรัฐที่จะพัฒนา (top-down) ให้ชาวบ้านมีแนวความคิดพื้นฐานของการพัฒนาแบบพึ่งตนเอง (self-reliance) ที่อาศัยความรู้ ความสามารถของชาวบ้านที่จะร่วมคิด ร่วมทำ ลงมือแก้ปัญหาของตน ชุมชนของตนมากกว่าที่จะพึ่งพาความช่วยเหลือจากภายนอก ความสัมพันธ์ในแนวราบจะเป็นความสัมพันธ์ที่ส่งเสริมให้เกิดเครือข่ายการเรียนรู้ แนวคิดพื้นฐานดังกล่าวจะส่งเสริมให้เกิดการพัฒนาแบบยั่งยืนมากยิ่งขึ้น

2) เครือข่ายการเรียนรู้มีการดำเนินงานที่ประชาชนมีส่วนร่วม ทั้งร่วมกันคิด ร่วมกันดำเนินการโดยอาศัยองค์กรชุมชนเป็นแกนในการดำเนินงาน

3) เครือข่ายการเรียนรู้มีกระบวนการเรียนรู้ที่เหมาะสมกับวิถีชีวิตของคนทุกเพศทุกวัย มีลักษณะยืดหยุ่นในการถ่ายทอด แลกเปลี่ยน และการกระจายความรู้ที่มีลักษณะการดำเนินการอย่างต่อเนื่อง

4) เครือข่ายการเรียนรู้เป็นกระบวนการกลั่นกรองความรู้จากภายนอก เพื่อผสมผสานกับความรู้ของชาวบ้าน ภูมิปัญญาท้องถิ่น เป็นความรู้ใหม่ที่จะนำไปสู่การแก้ไขปัญหาและการพัฒนาตนเอง ครอบครัวและชุมชน

5) เครือข่ายการเรียนรู้มีการระดม ผสมผสาน การใช้ทรัพยากรต่าง ๆ ในการร่วมมือเพื่อจัดกระบวนการเรียนรู้ให้เกิดขึ้นในชุมชนอย่างต่อเนื่อง

ต้นแบบนวัตกรรมขับเคลื่อนสังคมของชุมชนดอยช้างป่าแป้นนับเป็นส่วนหนึ่งที่ช่วยผลักดันให้เกิดการเจรจาให้รัฐรับรองสิทธิกลุ่มชาติพันธุ์ จนกระทั่งคณะรัฐมนตรีมีมติ วันที่ 2 เมษายน พ.ศ. 2553 ว่าด้วยแนวนโยบายและหลักการฟื้นฟูวิถีชีวิตชาวละ และมติคณะรัฐมนตรี วันที่ 3 สิงหาคม พ.ศ. 2553 ว่าด้วย

แนวนโยบายและหลักการฟื้นฟูวิถีชีวิตชาวกะเหรี่ยง ซึ่งมีสาระสำคัญในการฟื้นฟู 5 ด้าน ได้แก่ 1) ด้านอัตลักษณ์ทางชาติพันธุ์และวัฒนธรรม 2) ด้านการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ 3) ด้านสิทธิในสัญชาติ 4) ด้านการสืบทอดวัฒนธรรม และ 5) ด้านการศึกษา ตลอดระยะเวลาที่ผ่านมา กลุ่มชาติพันธุ์กะเหรี่ยงและชาวเลร่วมกับเครือข่ายภาคประชาชนและหน่วยงานภาครัฐดำเนินการตามมติดังกล่าวอย่างเป็นรูปธรรมในหลายพื้นที่ ด้วยการประกาศให้ชุมชนเป็นเขตวัฒนธรรมพิเศษ เพื่อให้ได้รับการคุ้มครองและฟื้นฟูวิถีชีวิตตามมติคณะรัฐมนตรีสองฉบับดังกล่าว เพิ่มขึ้นอย่างต่อเนื่อง

นอกจากนี้ ในช่วงการร่างรัฐธรรมนูญ ฉบับ พ.ศ. 2560 เครือข่ายชุมชนชาติพันธุ์และขบวนการประชาชนเพื่อสังคมที่เป็นธรรม รวมทั้งเครือข่ายภาคประชาชนต่าง ๆ ยังได้ร่วมกันผลักดันให้รัฐธรรมนูญฉบับนี้มีบทบัญญัติว่าด้วยการรองรับสิทธิชุมชนและการรองรับสิทธิของกลุ่มชาติพันธุ์ โดยมาตรา 70 ได้มีบทบัญญัติว่า “รัฐพึงส่งเสริมและให้ความคุ้มครองชาวไทยกลุ่มชาติพันธุ์ต่าง ๆ ให้มีสิทธิดำรงชีวิตในสังคมตามวัฒนธรรม ประเพณี และวิถีชีวิตดั้งเดิมตามความสมัครใจได้อย่างสงบสุข ไม่ถูกรบกวน ทั้งนี้เท่าที่ไม่เป็นการขัดต่อความสงบเรียบร้อยหรือศีลธรรมอันดีของประชาชน หรือเป็นอันตรายต่อความมั่นคงของรัฐ หรือสุขภาพอนามัย”

ตามบทบัญญัติมาตรา 70 ดังกล่าวนี้นี้ เครือข่ายชุมชนชาติพันธุ์และขบวนการประชาชนเพื่อสังคมที่เป็นธรรม (ขปส.) หรือฟีมูฟ ได้ดำเนินการรวบรวมรายชื่อประชาชนผู้มีสิทธิเลือกตั้ง 16,599 ราย เพื่อเสนอ ร่างพระราชบัญญัติคุ้มครองสิทธิและส่งเสริมวิถีชีวิตกลุ่มชาติพันธุ์และชนเผ่าพื้นเมืองต่อสภาผู้แทนราษฎร เมื่อวันที่ 8 ธันวาคม พ.ศ. 2564 อย่างไรก็ดี ยังมีร่างกฎหมายที่มีแนวคิดเดียวกันได้เสนอต่อสภาผู้แทนราษฎรแล้ว 3 ฉบับคือ ร่างพระราชบัญญัติสภาชนเผ่าพื้นเมืองแห่งประเทศไทย เสนอโดยสภาชนเผ่าพื้นเมืองฯ ร่างพระราชบัญญัติส่งเสริมและคุ้มครองวิถีชีวิตกลุ่มชาติพันธุ์ เสนอโดย

สมาชิกสภาผู้แทนราษฎรพรรคก้าวไกล และ ร่างพระราชบัญญัติส่งเสริมและคุ้มครองวิถีชีวิตกลุ่มชาติพันธุ์ เสนอโดยคณะกรรมการกิจการเด็ก เยาวชน สตรี ผู้สูงอายุ ผู้พิการ กลุ่มชาติพันธุ์ และผู้มีความหลากหลายทางเพศ และยังมีร่างกฎหมายที่กำลังผลักดันอีก 1 ฉบับ คือ ร่างพระราชบัญญัติคุ้มครองและส่งเสริมวิถีชีวิตกลุ่มชาติพันธุ์ รับผิดชอบโดยกระทรวงวัฒนธรรมซึ่งได้มอบให้ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธรเป็นผู้ดำเนินกระบวนการยกร่างกฎหมาย โดยร่างกฎหมายฉบับนี้มีสถานะเป็นร่างกฎหมายของรัฐบาลตามแผนปฏิรูปประเทศ และคำแถลงนโยบายของรัฐบาลที่ระบุไว้ว่า เป็นกฎหมายเร่งด่วนที่ต้องตราขึ้นภายในรัฐบาลชุดนี้

ร่างกฎหมายเหล่านี้มีเจตนารมณ์ให้เป็นกฎหมายในการคุ้มครองสิทธิและส่งเสริมวิถีชีวิตของกลุ่มชาติพันธุ์และชนเผ่าพื้นเมืองในประเทศไทย ให้มีสิทธิความเสมอภาคเท่าเทียม ไม่ถูกเลือกปฏิบัติตามแนวคิดพื้นฐานของเขตพื้นที่คุ้มครอง เป็นพื้นที่ที่กลุ่มชาติพันธุ์ได้รับการคุ้มครองและยอมรับสิทธิทางวัฒนธรรมตามกฎหมาย โดยสนับสนุนและส่งเสริมให้ชุมชนชาติพันธุ์ในฐานะชุมชนท้องถิ่นดั้งเดิมให้มีส่วนร่วมในการบริหารจัดการพื้นที่ เพื่อให้สามารถดำรงวิถีชีวิตอย่างมีศักดิ์ศรี สามารถพึ่งพาตนเองได้บนฐานภูมิปัญญาและมรดกทางวัฒนธรรมควบคู่ไปกับการผสมผสานองค์ความรู้ใหม่ มีรูปแบบการบริหารจัดการฐานทรัพยากรดิน น้ำ ป่า ทะเลแบบมีส่วนร่วม โดยเป็นการจัดการแบบมีส่วนร่วมระหว่างชุมชนท้องถิ่น หน่วยงานรัฐ ภาคประชาสังคมเพื่อการอนุรักษ์และใช้ประโยชน์อย่างสมดุลและยั่งยืน นอกจากนี้ ยังต้องรับรองสิทธิทางวัฒนธรรมให้โอกาสชุมชนเหล่านี้อย่างเป็นทางการในการแสดงออก เพื่อให้วัฒนธรรมของตนสามารถดำรงอยู่ สานต่อและพัฒนา รวมทั้งมีเสรีภาพทางวัฒนธรรมที่ไม่ถูกคุกคามหรือถูกเหี้ยมหยาม สิทธิชุมชนดั้งเดิมต้องได้รับการยอมรับสิทธิในพื้นที่บรรพชนที่เป็นสมบัติร่วมกันของชุมชน และมีสิทธิจัดการการเสริมพลังตามจารีตและประเพณีของตนในฐานะ “ดินแดนบรรพบุรุษ” (Princess Maha Chakri Sirindhorn Anthropology Centre, 2023)

บทสรุป

เมื่อพิจารณารากเหง้าของปัญหาการจัดการทรัพยากรป่าไม้และที่ดินในบริบทสังคมไทยจะพบว่า กลุ่มชาติพันธุ์ที่ได้รับผลกระทบพยายามต่อสู้เรียกร้องความเป็นธรรมด้วยยุทธวิธีหลากหลายรูปแบบ ทั้งการระดมทรัพยากรภายในเครือข่ายหรือองค์กรเคลื่อนไหวทางสังคม ไม่ว่าจะเป็นการระดมชาวบ้านและชุมชนผู้เดือดร้อน การเลือกใช้ยุทธวิธีในการเคลื่อนไหวชุมนุมประท้วงยื่นข้อเสนอดำเนินการกับรัฐเพื่อสร้างเวทีเจรจาแก้ไขปัญหา และการผลักดันให้รัฐแก้ไขปรับปรุงกฎหมายและนโยบายที่นำมาสู่การสร้างปัญหาและความเดือดร้อน

อย่างไรก็ตาม การเคลื่อนไหวในแนวทางการชุมนุมเดินขบวนประท้วงแต่เพียงวิธีการเดียวก็มีข้อจำกัดและอาจไม่สามารถให้ผลลัพธ์ตามจุดมุ่งหมายของเครือข่ายปัญหาที่คาดหวัง ประสพการณ์และบทเรียนการเคลื่อนไหวในแนวทางดังกล่าวจึงนำมาสู่การขยายมิติการเคลื่อนไหวเพื่อสร้างความเปลี่ยนแปลงผ่านกระบวนการสร้างเครือข่ายการเรียนรู้และการสร้างนวัตกรรมชุมชนต้นแบบการบริหารจัดการฐานทรัพยากรป่าไม้และที่ดินจึงกลายเป็นอีกทางเลือกหนึ่งของการปรับเปลี่ยนทิศทางการเคลื่อนไหวทางสังคม

จากกรณีศึกษาของกลุ่มชาติพันธุ์ปกาเกอะญอ บ้านดอยช้างป่าแป๋ สะท้อนให้เห็นว่า การก่อตัวของเครือข่ายการเรียนรู้นั้นไม่เน้นการเผชิญหน้าท้าทายอำนาจรัฐโดยตรง แต่ให้ความสำคัญกับการนำร่วม (collective leadership) ผ่านกระบวนการแบ่งปันข้อมูล (information sharing) รวมทั้งให้ความสำคัญกับการทำงานเป็นทีมที่มีความร่วมมือ (collaboration) สามารถตัดสินใจร่วมกันได้ (joint decision making) เพื่อผลักดันให้เกิดการเปลี่ยนแปลงค่านิยมเรื่องคนอยู่กับป่าอย่างยั่งยืนด้วยกลวิธีสำคัญ 4 ประการ คือ

1) รวมคนที่มีความสนใจใกล้เคียงกัน เพราะจะช่วยให้มองเห็นเป้าหมายหรือวางวัตถุประสงค์ของเครือข่ายได้ชัดเจน การรวมคนรูปแบบนี้อาจหมายถึงผู้ที่เกิดและเติบโตในบริบทวัฒนธรรมใกล้เคียงกัน หรือเป็นผู้ที่เผชิญปัญหาลักษณะเดียวกัน สิ่งสำคัญคือเมื่อสามารถรวมกลุ่มกันได้แล้วจำเป็นต้องมีกิจกรรมกระตุ้นความคิดหรือจิตสำนึกในการพัฒนาชุมชนท้องถิ่นควบคู่กับสร้างการมีส่วนร่วมในการพัฒนา ทั้งนี้เพื่อเพิ่มพูนขีดความสามารถของบุคคลในการตัดสินใจเลือกทางเลือกที่เหมาะสมสำหรับการแก้ไขปัญหาของตนเองและชุมชนบนพื้นฐานของการวิเคราะห์สภาพความต้องการและเงื่อนไขของตนเองและชุมชน

2) การถ่ายทอดและแบ่งปันข้อมูลองค์ความรู้ ทั้งภูมิปัญญาท้องถิ่นและภูมิปัญญาสากล ซึ่งเป็นจุดเริ่มต้นของการก่อเกิดองค์ความรู้ใหม่ เอื้อให้สมาชิกสามารถพัฒนาศักยภาพในการคิดและตัดสินใจบนพื้นฐานของการวิเคราะห์สภาพความต้องการและเงื่อนไขของชุมชนและสังคมโดยรวม

3) การแลกเปลี่ยนข้อมูลข่าวสาร กับองค์กร ชุมชนท้องถิ่นของหน่วยงานต่าง ๆ ทั้งในภาครัฐ ภาคเอกชน และภาคประชาชนกลุ่มอื่น ๆ เพื่อขยายความสัมพันธ์และบ่งบอกสถานะปัจจุบันของกันและกันในการพัฒนาชุมชนท้องถิ่นที่ตนเกี่ยวข้อง

4) การมีส่วนร่วม ทั้งการร่วมจัดตั้ง ร่วมคิด ร่วมตัดสินใจ ร่วมบริหารจัดการและควบคุมสถานการณ์ที่เกิดขึ้นกับเครือข่าย กล่าวอีกนัยหนึ่ง คือ การสร้างความรู้สึกร่วมเป็นเจ้าของเครือข่ายผู้เป็นส่วนหนึ่งของการเติบโตและล้มเหลว

นอกจากนี้ เมื่อมองในมิติกระบวนการนโยบายสาธารณะ กรณีศึกษาบ้านดอยช้างป่าแป้อยังสะท้อนให้เห็นภาพชุมชนชาติพันธุ์ผู้เป็นเจ้าของปัญหาได้สร้างกระบวนการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ในระดับชุมชน สร้างนวัตกรรมชุมชนด้านการบริหารจัดการป่าไม้และที่ดิน เพื่อนำเสนอให้เห็นรูปแบบการจัดการฐานทรัพยากรที่

สอดคล้องกับวิถีวัฒนธรรม การใช้ประโยชน์เพื่อการดำรงชีพและการอนุรักษ์ป่าไม้ อย่างยั่งยืนโดยชุมชนมีส่วนร่วม เพื่อให้เป็นต้นแบบรูปธรรมที่สอดคล้องกับ ร่างพระราชบัญญัติส่งเสริมและคุ้มครองวิถีชีวิตกลุ่มชาติพันธุ์

ประสบการณ์ บทเรียน กระบวนการเรียนรู้ของผู้คนในชุมชนชาติพันธุ์จึง สะท้อนให้เห็นการเคลื่อนไหว เพื่อให้เกิดการแก้ปัญหาที่ชุมชนชาติพันธุ์เผชิญโดย อาจกล่าวได้ว่า เป็นรูปแบบการผลักดันนโยบายสาธารณะจากฐานรากหรือจาก เบื้องล่าง โดยอาศัยเครือข่ายการเรียนรู้ที่ก่อรูปขึ้นในระดับชุมชน สร้างต้นแบบ นวัตกรรมชุมชนด้านการบริหารจัดการป่าไม้และที่ดิน เพื่อให้ผู้คนในสังคม ผู้มี อำนาจกำหนดนโยบาย ฯลฯ ได้เห็นรูปธรรมต้นแบบนวัตกรรม ทิศทางการ เคลื่อนไหวดังกล่าวจึงมีมิติที่มากไปกว่ารูปแบบการเคลื่อนไหวในลักษณะ “การเมืองบนท้องถนน” ซึ่งเป็นยุทธวิธีหรือแนวทางการเคลื่อนไหวที่เคยเป็นมิติ หลักแต่เพียงอย่างเดียวของขบวนการเคลื่อนไหวของคนจนตั้งแต่ช่วงทศวรรษ 2540 เป็นต้นมา

รายการอ้างอิง

- Doklamyai, P. (2016). ความรู้ อำนาจ และคนชายขอบในบริบทเสรีนิยมใหม่ [Knowledge, Power, and Men on the Edge in the Context of New Liberalism]. Northern Development Foundation.
- Dondee, S. (2016). Dynamics of the land reform movement in Thailand after the 1997 constitution: case study land reform network of Thailand. Chulalongkorn University.
<http://cuir.car.chula.ac.th/handle/123456789/54963>
- Gankanapan et al. (2004). รายงานการวิจัยระบบการเกษตรแบบไร่หมุนเวียน : สถานภาพและความเปลี่ยนแปลง [Research reports of Shifting cultivation: status and changes]. Chiang Mai University.
<https://cmudc.library.cmu.ac.th/frontend/Info/item/dc:33410>
- Kaiyoorawong, S. et al. (2005). โครงการศึกษาและสำรวจข้อพิพาทและความขัดแย้งปัญหาที่ดินในประเทศไทย ระยะที่ 1 ภาคเหนือ [Study and Survey Project on Land Disputes and Conflicts in Thailand, Phase 1 Northern Region]. The Thailand Research Fund.
<https://dric.nrct.go.th/Search/SearchDetail/156419>
- Kimpee, P. (1997). การพัฒนาเครือข่ายการเรียนรู้การศึกษานอกโรงเรียนเพื่อการพึ่งตนเองของชุมชน [Development of a Learning Network in non-formal education for Community self-reliance]. Chulalongkorn University
- Koomphaphant, G. (2563). การเรียนรู้และการต่อต้านขัดขืนบนบริบทโลกาภิวัตน์ขององค์กรภาคประชาสังคมไทย กรณีศึกษาองค์กรเครือข่ายโครงการผู้นำแห่งอนาคต. In คนเคลื่อนคน [Man move man], I. Boonyarit, (pp. 25-58). Leadership for the future, Faculty of learning sciences and education, Thammasat.

Lerdwicha, P. (1998). คีรีวง จากไพร่หนีนายถึงธนาคารแห่งประเทศไทย. Chareonvitaya printing

Moohae, B., Dokkum, C., Boonma, S., Boonma, S., Moohae, P., Yokwipaikun, W., Boonpang, S., Lakaew, W., Boonta, K. Kula, T., Meekhieow, S., Boonpang, C., Boonma, P., Akedumrongsak, T., Boonma, S., Kaewjai, S., Yingsinkarn, K., Kura, K., Kumbang, P., Kumngeun, J., Boonma, P., Kula, Y., Doohae, P., Laeli, S., Nithisombudchinda, R., Meekhieow, K., Moohae, T., Tameu, W. (2020). การสร้างพื้นที่เขตวัฒนธรรมพิเศษของชุมชนบ้านดอยช้างป่าแป๋สู่วิถีแห่งชีวิต [Creating a special cultural space for the community of Doi Chang Pah Pae, towards the path of life]. Thailand Science Research and Innovation.
https://digital.library.tu.ac.th/tu_dc/frontend/Info/item/dc:173536

Office of National Education Commission. (1993). รายงานผลการสัมมนาเชิงปฏิบัติการในการระดมสรรพกำลังเพื่อสร้างเครือข่ายการเรียนรู้ [Report on the results of the operational seminar on mobilizing resources to build a learning network]. Office Of National Education Commission.

Panitkul, P. et al. (2017) สิทธิของชุมชนชาวกะเหรี่ยง (ปกากะญอ) กับการดำเนินเขตวัฒนธรรมพิเศษไร่มุมนเวียนในพื้นที่ยุทธศาสตร์การแก้ไขปัญหา ข้อพิพาทกรณีที่ดินทำกินและที่อยู่อาศัยของชุมชนกะเหรี่ยงในพื้นที่ป่าภาคเหนือ [Rights of Kariang Community (Pakagekayo) and the Implementation of the Special Cultural Zone: Circulate Farming Practices for resolving disputes in the case of arable land and habitation of Kariang communities in the northern forest area]. National Human Rights Commission (Thailand)

- Pattanamongkol, T. (2019, March 12). พื้นที่ลุ่มน้ำชั้น 1 เอ 1 บี และความสำคัญของการกำหนดชั้นคุณภาพลุ่มน้ำไทย [Level 1 A1 B watershed areas and the importance of establishing the quality classification of Thai watershed]. <https://www.sarakadee.com/2019/03/12/พื้นที่ลุ่มน้ำชั้น-1-เอ-1-บ/>.
- Phatthanaphraiwan, S. (2019). Special Socio-cultural Zone of Pgaz K' Nyau hermit Kon Ton TA lay Community in Mor ta – Hmong Kwa village, Maejan sub district, Umphang district, Tak. *Journal of Fine Arts*, 1, 195-257. <https://so02.tci-thaijo.org/index.php/fineartsJournal/article/view/97812/76204>
- Phonsri, S. (2007). *เครือข่ายการเรียนรู้ในงานพัฒนาชุมชน* [Community Development Learning Network] (2nd ed.). Odeonstore.
- Pintobtang, P. (1997). Politics of grassroots enviroental movements inThai society. Chulalongkorn University
- Princess Maha Chakri Sirindhorn Anthropology Centre (2023). พื้นที่คุ้มครองวิถีชีวิตกลุ่มชาติพันธุ์กับการส่งเสริมสุขภาวะกลุ่มชาติพันธุ์ [Protected area for preserving indigenous ways of life and promoting well-being of ethnic group]. https://section09.thaihealth.or.th/wp-content/uploads/sites/26/2023/02/เอกสารห้องย่อย_พื้นที่คุ้มครองวิถีชีวิตกลุ่มชาติพันธุ์.pdf
- Sakham, P. (2009). *Cultural capital or forest resource management: a case study at Pa-Sakae community, Tumbon E-pum, Amphur Dansai, Loei Province*. Khon Kaen University.
- Sonthisamphan, K. (2018, April 4). *นโยบายทวงคืนผืนป่ากับภาพสะท้อนอำนาจนิยม* [Policy to Restore Forests and Reflect Authoritarian Power]. <https://themomentum.co/reforestation-authoritarianism/>.

Srisomboon, N. (2020, May 13). เขตวัฒนธรรมพิเศษ ‘ดอยช้างป่าแป๋’ เมื่อผู้คนส่งเสียงถึง
รัฐว่าเขามีตัวตน. <https://www.the101.world/doi-chang-parpae/>.

Sumnuanyen, K. (2006). Dynamics of social movement tactics: the case of the
land rights movement in Lumphun province. Chulalongkorn University

สัมภาษณ์

บัญชา มุแน, สัมภาษณ์, 17 มีนาคม 2566.

เพชร คำชำนาญ, สัมภาษณ์, 17 มีนาคม 2566.

สุริยันต์ ทองหนูเอียด, สัมภาษณ์, 24 มกราคม 2566.

